Bergensposten.

NR.1 februar 2008 11. ÅRGANG

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 18. i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000

Forsiden: Stemningsbilde fra Den Blå Lagune, Island av Monica I. Johansen

ISSN 1501-4436

Vikingskulpturen "Solfar"

"The streets of Reykjavik"

Bergensposten.

Innhold

Frå redaktøren 2
Nan Arvidsson: Minner fra Laksevåg 1944-1945 4
Bjørn Davidsen: Heltene blekner 7
Synøve Bringslid:: ”Premie for at redde Menneskers Liv” 11
Jørn Øyrehagen Sunde: Vive la révolution! 15
Innholdsfortegnelse og register til Bergensposten 1998-2007 23
Arne Eriksen: Berre eit kvitt hus ? 35
John Herstad: Digitalarkivet 10 år 52
Kristian Strømme: SAB’s utférd til Island 55

Frå redaktøren:

Bergensposten er med dette nummeret begynt på sin ellevte årgang! Da vi startet opp i 1998 hadde vi planer om å gi ut et i året, og håpet at vi – i beste fall – skulle holde ut i ti år. Meningen har vært å samle stoff som på en eller annen måte har en tilknytning til Statsarkivet i Bergen, eller de kildene vi oppbevarer. Stoffet får vi fra ansatte, lesesalsgjester og etter hvert også fra lesere av Bergensposten. Stoffmengden har tiltatt, og vi måtte fra 2004 utvide til to årlige hefter. Og allerede i 2005 måtte vi opp i tre, og der regner vi med at vi vil holde oss.

Vi samler i denne utgaven oversikten over stoffet gjennom de første ti årgangene. En rask opptelling forteller at vi så langt har hatt 49 forskjellige bidragsytere. Vi benytter anledningen til å takke alle! Og vi vil samtidig også takke leserne for hyggelige tilbakemeldinger. Det er de som fører til at vi nå fortsetter med å lage Bergensposten!

Gjennom de siste tre heftene har vi hatt med stoff om de allierte bombetoktene som rammet Laksevåg i 1944 og 1945. Vi fortsetter med denne problemstillingen også inn i denne årgangen.

Nan Bubandt Arvidsson er overlege og spesialist i psykiatri. Hun har gjennom en årrekke engasjert seg i sakene som gjelder Holen-barna. Hun er selv født og oppvokst på Laksevåg, men var sammen med broren sendt bort fra Laksevåg like før angrepet 4. oktober 1944. Hun forteller at faren var blitt varslet om den forestående bombingen, «og sendte oss på landet inn i Masfjorden før det skjedde». «Jeg vet at far advarte foreldrene i nabolaget om det som skulle skje, men de ville ikke høre på det.» Hun ble intervjuet i Bergens Tidende i april 2001, og utdyper nå hos oss sine barndomsminner fra Laksevåg høsten 1944 og fra hun var kommet tilbake til Laksevåg i 1945.

Bjørn Davidsen har vært en av de flittigste bidragsyterne til Bergensposten gjennom de første ti årene, og han følger i dette nummeret opp med «Heltene blekner».

Kildene kan fortelle om mange dramatiske situasjoner, og Synøve Bringslid tar for seg dramaet som utspant seg 25. mai 1803, da sterke kastevinder førte til at en båt fra Os kullseilte ved Kvarven. Den sterke vinden føret til at redningsaksjonen ble vanskeliggjort, og det var bare med stor innsats og fare for egne liv de greide å få på land de to som kullseilte. Den ene var rett nok så forkommen at han kort etter døde. Historien er utførlig fortalt i tingboken, og grunnen til det var at det skulle gis et tingsvitne i forbindelse med søknaden om premie for redningsdåden.

Jørn Øyrehagen Sunde ble like før årsskiftet utnevnt til professor i rettshistorie ved Universitetet i Bergen. Han har vært nært knyttet til Statsarkivet i Bergen gjennom en årrekke, og var sivilarbeider ved institusjonen i 1999-2000. Han er også en av de flittigste bidragsyterne til Bergensposten gjennom årene. Han gir oss denne gangen del i sine tanker om hvordan Digitalarkivet kan revolusjonere norsk rettshistorieskriving. Ved hjelp av de tingboksavskriftene Håkon Aasheim gjennom de siste femten årene har produsert får man rask og effektiv tilgang til et unikt kildemateriale. Jørn har funnet ut at det foreliggende materialet fra Nordhordland utgjør 5 769 133 ord. I tid spenner det fra 1642 til 1802. Det å ha tilgang til en så stor datamengde med rettshistorisk kildemateriale i elektronisk form gjør det mulig å finne svar på spørsmål man tidligere nok kunne stille, men ha liten mulighet til å finne svarene på.

Arne Eriksen er ny som bidragsyter i Bergensposten, men har vært lesesalgjest ved Statsarkivet i Bergen gjennom flere år, og han har fordypet seg i mange ulike problemstillinger. Hans siste store prosjekt på lesesalen har vært å dokumentere historien til «Det hvite hus», en gamle trevilla i Haukelandsbakken. Den må vike plassen for det nye barnesenteret på Haukeland. Men takket være iherdig innsats er det brakt fram nok dokumentasjon til at styret for Helse Bergen har funnet «Det hvite hus» verneverdig, og det er bestemt at huset skal flyttes og føres opp igjen ikke langt borte fra sin opprinnelig plass. Arne Eriksen gir oss opplysningene ikke bare om den hvite villaen, men også de andre bygningene som i sin tid utgjorde Markusplassen og Haukelandsbakken. Han påpeker at den tidligere lokaliseringen av Markusplassen må være feil.

Digitalarkivet fylte i januar 10 år. Riksarkivar John Herstad var sentral i etablering av Digitalarkivet, og han gir sitt tilbakeblikk. Vi må kunne si at Digitalarkivet er blitt en betydelig suksess, med en samlet nedlasting på i overkant av 526 millioner sider på disse ti årene.

Sist i november 2007 var flertallet av de ansatte ved Statsarkivet i Bergen på studietur til Island. I dette nummeret av Bergensposten gjengir vi en rekke fotografier fra turen. Kristian Strømme har skrevet en kort reiseskildring, der han forteller om besøket ved Þjóðskjalasafn Íslands, og om de andre elementene i programmet.

Vi satser på at neste hefte skal være produsert i løpet av juni.

Redaksjonen avsluttet 13. februar 2008.

Yngve Nedrebø

Nan Arvidsson:
Minner fra Laksevåg 1944-1945

Det har hele veien fra min barndom på Laksevåg vært et spørsmål for meg hvorfor og hvordan de allierte kunne gjøre noe så brutalt mot et lite samfunn. Jeg er født i 1938, min bror i 1934. Han var en av dem som skulle ha vært på skolen den dagen, men min far, som satt i toppen av kommunistenes motstandsbevegelse hadde imidlertid blitt underrettet om bombingen og sendte oss på landet inn i Masfjorden før det skjedde.

Jeg vet at far advarte foreldrene i nabolaget om det som skulle skje, men de ville ikke høre på det. Jeg mener og at overlærer Lunde fikk beskjed (men dette kan jeg ikke helt innestå for). Jeg tror ikke de forstod alvoret i situasjonen, eller ikke greide å ta det inn. Familien Paulsen husker jeg godt. De bodde i nabolaget vårt, Han satt i konsentrasjonsleir, om han døde der eller like etter at han kom hjem etter frigjøringen er jeg ikke sikker på.

Jeg var jo bare knapt to år ved krigsutbruddet og det er begrenset hva jeg husker fra de første årene. Fra året 1944 har jeg imidlertid noen sjokk som jeg aldri vil komme over så lenge jeg lever. Selv om jeg ikke var med på bombingen av skolen.

Det ene er sprengningen av flytedokken på Laksevåg. Jeg skulle med mor for å handle og husker jeg hadde på meg en sort cape med rødt fôr. Vi var kommet omtrent til kirken på Laksevåg da det blir et forferdelig smell. Fra «Dongen» rett utenfor kirken hadde vi «orkesterplass» til hele dramaet. Dokken delte seg på midten og begge midtdelene gikk til værs før de sank. Folk skrek og hoppet i sjøen i hopetall.

Den andre opplevelsen var 20. april 1944. Jeg og min bror satt i sengen og leste «Knoll og Tott». Det var ca. klokken 9 om morgenen. Vi bodde helt nede i strandkanten i et av sognehusene, rett over den gamle Bergen-Vest garasjen og dr. Mehn-Andersen sin bolig.

Plutselig tar min bror meg bak i pyjamaskragen og drar meg ned i sengen. 1-2 sekunder senere føk vindusrutene gjennom rommet der vi hadde sittet, og inn i veggen på andre siden. Utenfor føk de mest utrolige ting gjennom luften. Husker at mor kom skrikende opp gjennom trappen til soverommet.

En annen ting som jeg erfarte i ettertid var at det var en bestemt «hylelyd» som jeg aldri har taklet. I mange år forstod jeg ikke hvorfor. Lyden gjør meg helt desperat fortsatt. Jeg nevnte det en gang for min bror, og da kom det fram at det var hylingen av bombene.

Den gangen bodde vi 5 mennesker i det lille huset med to soverom. Mor sin mor bodde da med oss. Hun var betydelig dement og når alarmen gikk måtte vi alle over gaten og inn i garasjen til

Kruger, hvor det var laget «tilfluktsrom». Foreldrene mine slepte da min gamle bestemor mellom seg mens bombene hylte rundt omkring. Lenge kunne jeg ikke forstå hvorfor jeg forbandt disse skrekkelige nattlige utfluktene med noen store filttøfler. Det viste seg i ettertid at bestemor hadde på seg disse tøflene og jeg var liten og har stort sett bare sett disse.

Gunnar Moen, som omkom på skolen, bodde i huset til Kruger i 2. etasje. Han var bestekameraten til min bror, og gikk en klasse over Kristian. Han var minste gutten i familien med to eldre søstre. Faren var kaptein i utenriksfart. Jeg tror foreldrene aldri kom over tapet. Men det verste var at mor til Gunnar etter tragedien ikke ville se min bror. Når hun traff ham på gaten gikk hun utenom. Dette vet jeg gjorde et forferdelig inntrykk på ham. Jeg antar og at det gav ham skyldfølelse uten at han forstod hvorfor.

Einar Lie var og i samme klassen og en av dem som ikke skulle få leve videre. Han var bror til Eva som senere skulle gå i min klasse. Mange minner som barn skulle være forskånet fra å oppleve. Det bitre er at barn fortsatt i dag er utsatt for de samme traumene over hele verden og at vi ikke klarer å stoppe galskapen,

Jeg har forresten en ganske fersk opplevelse i den forbindelsen. Det er nyttårsaften 2006 og jeg har invitert en familie fra Somalia på besøk. Jeg har vært flyktningguide for dem. De har to små barn, da 5 og 6 år gamle. Jeg ville jo gjerne gjøre det litt morsomt for dem så jeg hadde kjøpt knallbonboner. Jeg skulle vise dem hvordan de skulle dra i papirremsen for at de skulle smelle. Da jeg ser opp er de borte. De hadde gjemt seg. De kom luskende tilbake med knallbonbonene og erklærte at de «ville ikke ha dem». Så dum kan vi voksne være!

Men tilbake til Laksevåg. Vi ble jo som nevnt sendt på landet i Masfjorden, og kom ikke tilbake før krigen var over.

I vår lille stue satt mødrene til våre døde lekekamerater og gråt ut sin sorg og fortvilelse. Å se voksne mennesker gråte på den måten gjør et uutslettelig inntrykk i et barnesinn.

Nå skulle altså freden feires, og livet begynne. 17. mai 1945 er vi tilbake på Laksevåg og nasjonaldagen skulle feires. Hva jeg husker av denne dagen? Et folkemylder som jeg aldri hadde opplevd maken til, det pøsregnet og jeg hadde på meg nye fiskeskinnsko, Jeg var liten av vekst, og husker bare et hav av føtter rundt meg og mine nye fiskeskinnsko som langsomt gikk i oppløsning. Jeg rotet meg bort i alt mylderet, men ble da funnet av noen som kjente meg og fikk brakt meg hjem.

Jeg hadde tilbrakt hovedparten av mine første år i en liten fredelig bygd hvor vi ble tatt godt vare på. Min skolestart var en liten grendeskole med 8-10 barn, hvor alle kjente hverandre. Overgangen til en stor barneskole full av traumatiserte unger var brutal.

Som om ikke dette var nok, så ble det i

løpet av sommeren bestemt at jeg skulle sendes til København med Røde Kors "for å fetes opp". I stedet for at jeg skulle få være i ro og omstille meg til et normalt familieliv, så ble jeg igjen brutalt revet opp og sendt langt bort i ½ år! Sendte de meg bort fordi de ville bli kvitt meg? Ingen hadde snakket med meg og forklart meg hva som skulle skje.

Jeg husker jeg satt på toget og tenkte: at bryr de seg ikke om meg så skal jeg sannelig ikke bry meg om dem heller! Jeg har fortrengt det meste av det neste ½-året, husker svært lite av det. Det var ikke særlig vellykket. Men jeg tror der var der og da jeg kvittet meg med alt som het angst. Jeg kuttet simpelthen alle tråder til angsten. Jeg antar at jeg gjorde det for å overleve mentalt.

Da jeg kom tilbake ble jeg stående i stuen og se meg om og uttalte ganske kaldt: Skal jeg få lov til å være her? Da brøt mor sammen, hun gråt. Nøkkelen til min senere karriere som lege og psykiater ligger nok begravd her et sted.

Vi hadde soverom i 2. etasje på vårt lille hus. Det var en stor gammeldags nøkkel på innsiden. Og den ble alltid dreid rundt før vi sovnet. Det ga en trygg følelse. Så er det jeg begynner å lure på: hva er egentlig døden og hvor er de? Når jeg spør mor får jeg til svar: døden kommer bare og henter oss!! For et svar til et undrende barn!

Jeg var jo i flere år sikker på at hvis ikke døren ble låst på innsiden så ville døden snike seg inn og hente oss!

Angsten var en trofast følgesvenn gjennom de første barneårene. Men det ble aldri snakket om problemene rundt dette, tvert i mot gjaldt det å pakke vekk alt som hadde med angst å gjøre. Angst var et tegn på svakhet og ble ikke tolerert. "Gjør det du er redd så forsvinner angsten", var rådet vi fikk.

Og enda en episode fra frigjøringsdagene. Det ble kunngjort at alle barn skulle få utdelt ½ skillingsbolle på festplassen i Bergen! Jeg og min bror la i vei fra Laksevåg rundt Solheimsviken pent hånd i hånd i et øsende pøsende regnvær. Vel ankommet fikk vi utlevert et stykk skillingsbolle, som ble omhyggelig båret tilbake samme vei rundt Solheimsviken til Laksevåg. Jeg fikk ikke lov å røre bollen, for den skulle deles pent i 4 stykker når vi kom hjem med en våt og klissete skillingsbolle!

Dette var noen spredte minner fra min spede barndom.

Noen linjer fra en svensk vise av Dan Anderson rinner meg i hu:

«Og ingen vet hur djupt vi drakk
vår barndoms beska vin!

Neste side:
en side fra "Special report BERGEN PORT AND TOWN" utgitt av Inter-service Topographical Department, 1. november 1943

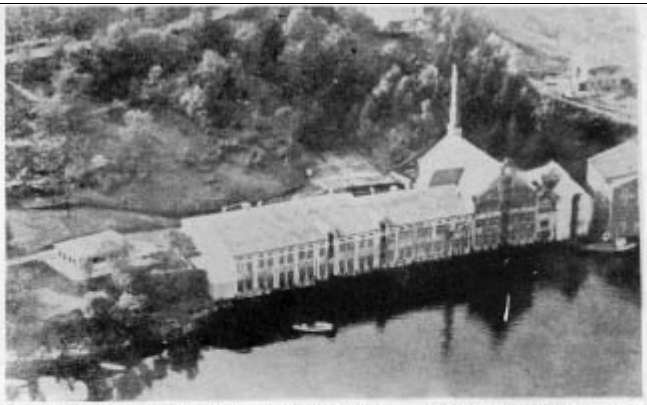

5. Kleivdal tannery, Nordre Vaag, looking south-west.

6. Nordre Vaag. German U-boat base under construction, looking north (July 1943).

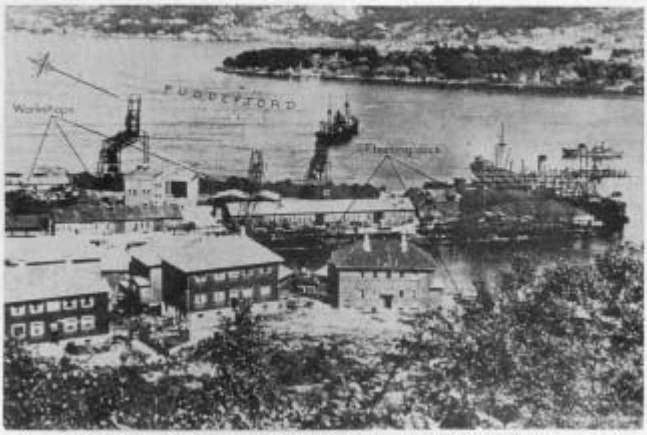

7. Laksevaagnes bunker-depot, looking north-east (July 1943).

Bjørn Davidsen:
Heltene blekner

Den blinde danske forfatter og mediemann Karl Bjarnhof skrev for mange tiår siden den selvbiografiske romanen "Stjernerne blegner", som Gunnar Reiss-Andersen oversatte til norsk - til Bjarnhofs store tilfredshet.

Romanen handler om da Bjarnhof som ung gutt var i ferd med å miste synet på grunn av "grønn stær". Under hans sledeferd i parken, dratt rundt av sin far, så han at stjernene som før hadde skint så kraftig fra himlen, var bleknet.

Karl Bjarnhof fortalte meg, noen år før han døde, at mange i hans tidlige tid som pressemann, hadde tvilt på om han, som blind, kunne gjøre observasjoner. Bjarnhof hadde da svart at han hele tiden gjorde observasjoner. Man trenger ikke syn for å gjøre observasjoner. Og dét var Bjarnhofs virke i sannhet et bevis for.

Men tilbake til utgangspunktet: Det er flere ting som gjør at noe blekner. En ting er at synet til den som ser, dimmes. En annen er at det settes kraftige lyskastere på objektet - da blir det ofte likblekt. Og det er nettopp det som nå skjer med de allierte og "heltenes" innsats under annen verdenskrig.

For oss som har søkt, og fortsatt søker, sannheten, er det forstemmende å bli kalt nazi-propagandister, slik August Rathke gjorde i "Bergens Tidende" da Vibeke Løkkebergs bok ble sluppet i oktober. For intet har vært oss mere fjernt enn å framstå som løpergutter for en ideologi hinsides det vi også har kjempet mot, dog i etterkrigstiden - som barn av blant annet krigsseilere.

Vi, og det er mange med meg, vokste opp med en bokflora der noen av "heltene" fra annen verdenskrig breiet seg - og fortalte om hvor dristige og dyktige de hadde vært i å motarbeide den tyske okkupasjonsmakt og dens norske heiagjeng av quislinger.

Ære være dem for det, men ...

For det finnes både ett og flere "men" i denne sammenhengen.

Det første er hvem som måtte gjøre hva for å bli "helt". For det var ikke gitt at alle som kjempet mot okkupasjonsmakten, ble det. Hvilken status har for eksempel Sunde- eller Pelle-gruppen fått av de som "vant" krigen? Hvilke medaljer fikk de i det frie Norge? Spørsmålet går direkte til seierherrens store talsmann, Gunnar Sønsteby. Han vet, som flere av oss, at mange av disse i stedet ble forfulgt etter krigen, trass at de i krigens hete måtte ta drittjobbene med diverse likvidasjoner som Milorg selv ikke orket å utføre.

Jeg minnes en episode for noen få tiår tilbake. En god venninne av meg tok meg med opp på toppen av Spiralen i Drammen. Mens vi sto der og så oppover Drammenselva og landskapet

rundt, fortalte jeg om min mor som hadde kommet seg bort fra Bergen etter eksplosjonsulykken - og nettopp dit, til gardsarbeid på Åssiden, for å slippe unna tyskerarbeid. Det var da min venninne pekte mot Mjøndalen og sa: "Der oppe, like ved Mjøndalen stasjon, var min far med på å sprenge et tog med tyskere under krigen".

Jeg visste at på dette tidspunkt satt min gamle krigsseilerfar i sin lune stue borte i Bergen med Krigsmedaljen hengende på veggen. Selv fortalte min venninne, med klump i halsen, at sist hun så sin egen far, gikk han og drev gatelangs i Oslo - medaljeløs og uten ære, nærmest utstøtt. Rett nok var han berget av "gongongen" på Akershus i 1945 fra en dødsdom av helt andre grunner enn Mjøndalen-aksjonen. Men hans videre skjebne skyldtes nok at han ikke hadde vært med i den rette "gjengen" under krigen; han hadde vært en av Asbjørn Sunde sine Sab.org.-folk - vært med i den samme flokken som August Rathke kom seg løs fra da han flyktet til England i 1945 og ble "Linge-kar".

Jeg gidder ikke fordele skyld for hvorfor det gikk som det gikk med enkeltpersoner, men det svir i sjelen når noen lar seg opphøye til helter. Og så til en annen sak:

Hvilken hjelp eller erstatning fikk de som ble bombet til nervevrak av britiske bombefly; det være seg på Laksevåg (blant annet ved Holen skole), på Vallø (ved Tønsberg) eller i København (Jeanne d'Arc-skolen)? For ikke å snakke om hvilken erstatning de etterlatte av de døde på disse stedene fikk?!

Men når nå sannheten kommer for en dag, fordi arkivene etter hvert åpnes for innsyn, skimtes det en annen krigshverdag enn den vi i etterkrigsgenerasjonen fikk høre om i oppveksten. En krigshverdag som forteller oss at engelske bomber ble sendt våre forfedre på okkupert jord av en despot ved navn Arthur Travers Harris - til daglig kalt "Bomber-Harris", eller det som verre var: "Butcher-Harris" - eller "Slakteren fra Cheltenham" som jeg døpte ham i en artikkel i "Bergensposten" nr. 1/07.

Like fullt blir vi, som nå finner ut av hva Harris egentlig drev med trass motstand fra den norske London-regjering - kalt nazi-propagandører! Og grunnen er så banal at vi hevder omtrent det samme som de nazi-kontrollerte bergensavisene hevdet 5. og 30. oktober 1944. Men hvor står det skrevet at disse avisene tok feil? Eller var de dømt til å ta feil, fordi de var nazi-kontrollert? Finnes det noen feil i disse avisene om hva som virkelig skjedde: At det var engelske fly og bomber, at 193 sivile omkom på Laksevåg, 53 sivile på Vallø ... osv.

August Rahtke har to ganger i sin bok "Hilsen til Guri" fortalt at han så at det kun brente eller kom røyk opp på Laksevåg rundt ubåt-bunkeren, både 4. og 29. oktober 1944 (jfr. sidene 104 og 106). Kan vi feste lit til slike utsagn når vi vet at Laksevåg de facto ble bombet fra Gravdal/Nygård i nord til Damsgård i sør og fra Laksevågsneset i øst og til

Øvre Holen i vest?

Samtidig har Rathke nå i høst kritisert Vibeke Løkkeberg fordi hun omtalte bombingen av Laksevåg som "teppebombing". Men hva da med han som har skrevet boken Holen-tragedien, Arne Lyngvi? Han omtalte bombingen av Laksevåg på samme måte i "Bergens Tidende" 3.10.07 - som "teppebombing". Og ingen mistenker vel Arne Lyngvi for å være nazi-propagandør? Eller er han også innlemmet i "gruppen vår"?

Avdekkingen av sannheten om det som skjedde under krigen på den norske hjemmefronten, er bare i sin spede begynnelse. Dessverre finnes der flere ting å legge under lupen, det være seg Tælavåg, Bjørn West og det som verre er.

Jo mer innsikt i krigens gru som blir avdekket, også fra alliert side, dess mer synes "heltenes" stjerner å blekne. Det gjør kanskje ikke "heltene" så mye, for de er jo snart døde alle sammen. Men det gjør etterkrigsgenerasjonen veldig mye. For vi trodde på "heltene"! Vi trodde på det de fortalte om hva de hadde vært med på og hva som "virkelig" skjedde. Nå sitter vi snart ribbet for illusjoner, fordi "heltene" levde på en livsløgn som ble videreformidlet til oss som en sannhet.

Men det får vi heller leve med. For det er tross alt bedre å ha visshet om hva som skjedde, framfor å leve på fortsettelsen av en livsløgn.

5. The U-boat shelter, looking SSE. July 1943.

Synøve Bringslid:
"Premie for at redde Menneskers Liv"

I tingbok nr 49 for Nordhordland er det skildra ei dramatisk hending på byfjorden 25. mai 1803. Denne dagen var mange mennesker på veg heim i seglbåtar og mindre båtar etter at dei hadde vore i Bergen og handla. Ute ved Kvarven vart dei overraska av sterke vindkast, og det gjekk så galt at ein seglbåt kollsegla då dei ikkje klarte å få seglet fort nok ned. Ekteparet som var i båten, vart kasta over bord og vart liggande langt frå båten i "løse søen."

Det var mange båtar framføre dei, men dei hadde også store problem med å manøvrere i den kraftige vinden og fekk ikkje til å snu for å hjelpe.

Bak seglbåten kom det til alt hell ein småbåt heimehøyrande i Stusshamn på Askøy med fiskar Tosten Gregoriusen Strudshamn og ei kone frå Marikoven; Martha Mallene Andersdatter om bord. Etter mykje strev klarte dei å komme bort til dei som låg i sjøen og då dei nærma seg, såg dei at kona heldt den storvokste mannen sin "under armen" fordi han var så forkommen. Ho vart først redda opp i båten, og etter mykje strev fekk dei også mannen opp. Fordi vinden var så strek, måtte dei la seg drive inn mot Skålevikneset og vart så tekne hand om av gjestgjevaren der. Dei fekk tørre klede, seng, varmt øl med peppar i og brennevin, men dei lukkast ikkje med å få liv i mannen. Kona klarte seg, og kunne reise heim dagen etter.

Paret som kollsegla heitte Niels Larsen og Eli Olsdatter og var frå garden Bøe i Os. Dei var unge brukar på bnr 6, berre 28 og 29 år gamle. Bygdeboka for Os fortel at dei hadde teke over garden 3 år tidlegare og heime hadde dei to små jenter på eitt og tre år. Eli fortalde på tinget at seglbåten hadde vore lasta med tønner med havre og salt. 7 av tønnene med havre, båten og ei bomme med klede vart redda av andre fiskarar som kom til.

I kyrkjeboka for Os er det ikkje ført inn andre opplysningar om dødsfallet en at det vart kasta jord på grava til Niels Larsen 2. juni og i bygdebok står det berre at han døde i 1803.

I bygdeboka står det også at enka Eli Olsdatter gifta seg på nytt i 1804 med Jon Anderson Berge frå Fusa.

Grunnen til at vi finn denne hendinga i tingboka, er at dei som hadde utført redningsdåden i ettertid søkte om å få "premie for å redde mennerskers liv." For å oppnå dette, måtte dei møte på tinget og bli avhøyrde. Avskrift av avhøyret skulle brukast som vedlegg til søknaden om å få premie. Søknaden skulle sendast via Stiftamtmannen til Det danske Kanselli.

I Stiftamtmannen i Bergen sin journal for desisjoner i 1803, ser vi at det var to til som søkte om premie samtidig med Tosten og Martha Mallene. Det hadde også vore ein redningsaksjon på Herdla

Skålevik 1803. Utsnitt av J.H.L.Dreiers bilde fra Kjøkkelviig

same våren. Der var det forpaktar Zacarias Ellingsen og drengen Johannes Siversen, 23 år, begge frå garden Herdla, som i følge med mange andre hadde vore ute på havet og fiska om natta. På veg heim om morgonen kom dei over to personar som låg i sjøen. Det var Gunder Iversen og tenestejente Helge Olsdatter, som hadde komme inn i eit "grundfall" og båten hadde blitt kasta rundt og knust. Etter mykje strev fekk dei tak i armen til mannen og redda han opp i båten. Jenta fekk til slutt tak i fiskesnøret som dei kasta ut til henne og ho vart svært forkommen då ho vart redda. Dei uheldige sjøfarande var svært forfrossne og det var lang veg heim, så redningsmennene måtte ta av seg nokre av sine eigne klede og breie over dei, slik at dei ikkje skulle fryse i hel. Begge overlevde forliset.

Dei fire som hadde vore med på dei to redningsaksjonane og nokre vitner vart avhøyrd på tinget. Då saka kom til Stiftamtmannen, vart begge søknadane handsama under eitt og sendt vidare til Det danske Kanselli.

Det danske Kanselli svarte positivt på søknaden 10. september 1803, og meddelte at Thosten Gregoriusen og Martha Mallene Andersdatter skulle få 20 Riksdaler i premie for å har redda Niels Larsen og Eli Olsdatter, og det same skulle Zacharias Ellingsen og Johannes Siversen få for å ha redda Gunder Iversen og Helge Olsdatter.

På denne tida var 20 Riksdaler mykje pengar. For å ha eit samanliknings-grunnlag, har vi sett i skifter frå 1803, og desse viser at t.d. ei ku kunne bli verdsett til 5 Riksdaler, 4 tønner såkorn til 6 og ein færing til 4 Riksdaler. Det vart med andre ord høgt verdsett at ein redda andre mennesker sine liv.

Kjelder: Sorenskrivaren i Nordhordland: Tingbok nr 49 s. 141 og 143
Stiftamtmannen i Bergen: Journalar for desisjoner, løpenummer 290 s. 13 nr 113
Brev frå Danske kanselli løpenr 474, legg 2, sept- oktober 1803

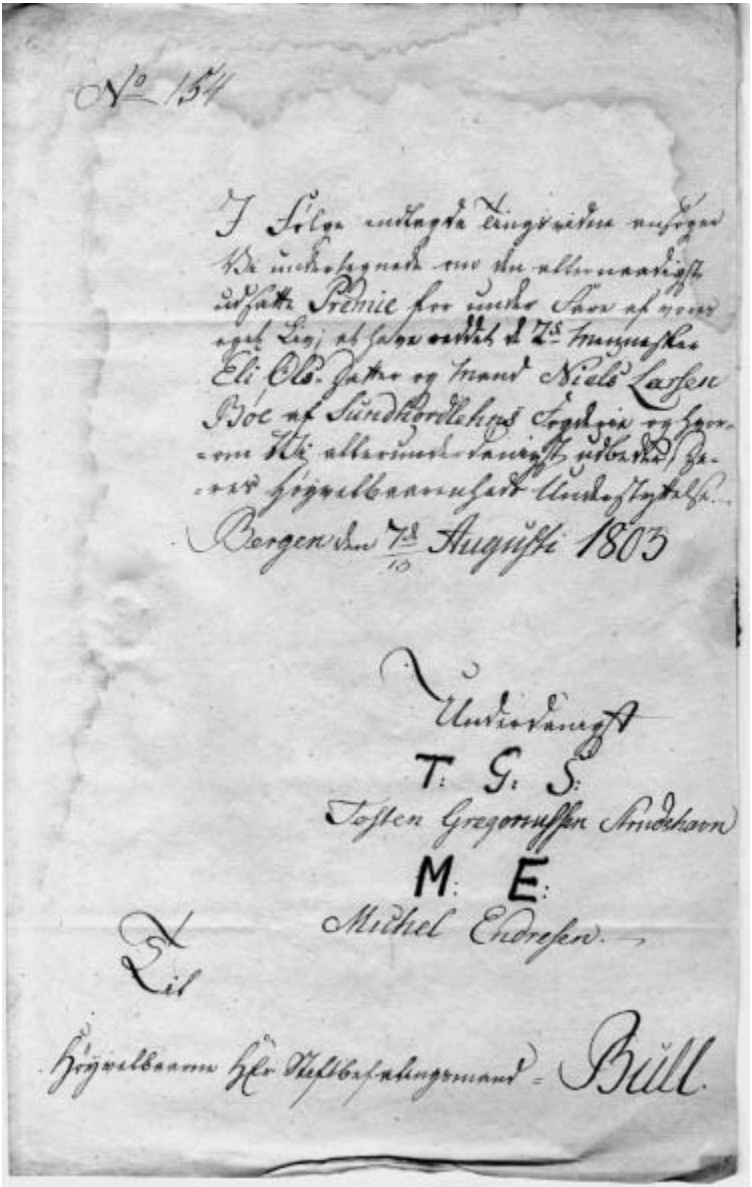

No 154

I Følge endlagde Tingsvidne ansøger
Vi underhegnede om den allernaadigst
udsatte Premie for under Fare af vores
eges Liv; at have reddet d. 2de Mennesker
Eli Ols. Datter og Mand Niels Larsen
Boe af Sundhordlehns Fogderie og hvor-
om Vi allerunderdanigst udbeder Ze-
res Høyvelbaarenheds Understyttelse.

Bergen den 7de/10 Augusti 1803

Underdanigst
T: G: S:
Tosten Gregoriussen Strudsharn
M: E:
Michel Endresen.

Til
Høyvelbaarne Hr Stiftbefalingsmand = Bull.

Søknad om å få premie vart sendt via Stiftamtmannen til Det danske Kanselli.
(I tillegg til Tosten Gregoriussen er det Martha sin mann Michel Endresen som har skrive under)

Pro Memoria
No 113

Ved herhos at tilbagesende, med Herr Stiftbefalingsmands Skrivelse, til dette Kollegium, af 13de August sidstleden, f...lagte 2de Tingsvidner, hvorved oplyses at 4 Mennesker ere reddede fra at drukne skulle man, til behagelig Efterretning og Bekindtgiørelse for Vedkommende, herved tienstligt melde at Zacharias Ellingsen og Johannes (S)Iversen kan for at have reddet Gunder Iversen samt Helge Olsdatter, tilstaaet i Præmie 20 Rd, og Thorsten Gregoriussen tillige med Martha Malena Andersdatter for at have reddet Niels Larsen og Hustrue Eli Olsdatter, ligeledes 20 Rd.

Det Kongelige Danske Kancellie den 10 Sept 1803

Moltke

Anvist de 2 sidste Præmie .....
Anvist de 2 ..... Præmie 10 Rd

Reiersen Feddersen Cold Knudsen Monrad

Berner Lassen

Til
Stiftbefalingsmand
Johan Randulf Bull

Avskrift av svarbrev frå Det danske Kanselli

Jørn Øyrehagen Sunde:
Vive la révolution!

Om korleis Digitalarkivet kan revolusjonera norsk rettshistorieskriving[1]

Då eg oppdaga Digitalarkivet

I januar 2010 skal eg feira at det er ti år sidan eg oppdaga Digitalarkivet. Det vil ikkje vera ti år sidan eg fekk høyra om Digitalarkivet. Det gjorde eg for så vidt alt juletider i 1999 då eg kom til Statsarkivet som sivilarbeidar og vart sett til å registrera emigrantar frå Ålesund. Mitt arbeid var bare ein del av eit storstilt prosjekt som munna ut i den store emigrantdatabasen som vart lagt ut på Digitalarkivet sommaren 2000. Men eg oppdaga Digitalarkivet fyrst ein god månad seinare medan eg hadde lesesalsvakt. I timar hadde eg hjelpt ein lesesalgjest, og funne fram kyrkjebøker og skifteregister nok til å fylla ei heil tralle. Det var på dette tidspunktet noverande arkivar Marianne Herfindal Johannessen kom ruslande forbi, spurte kva vi leita etter, sette seg ved pc-en og med nokre tastetrykk fann alle etterspurte opplysningar. Det var *då* eg *oppdaga* Digitalarkivet. Og det skal eg feira januar 2010 med ei bokutgjeving. Den skal eg koma tilbake til. For før mitt eige jubileum skal tiårsjubileet for Digitalarkivet feirast.

Mitt bidrag til jubileet vert nokre refleksjonar over korleis digitalisering av kjelder generelt, og Digitalarkivet spesielt, kan revolusjonera norsk rettshistorieskriving. Men sidan norsk rettshistorie må sjåast i relasjon til norsk historieskriving generelt skal eg ta utgangspunkt i denne.[2]

Norsk (retts)historieskriving

Det er påfallande kor mange verk om Noreg si historie som er skrivne med tanke på at det ikkje bur meir enn litt over 4 ½ million menneske her i landet. Ein har skrive oversiktar over norsk historie sidan siste halvdel av 1700-talet, og dette må sjåast i relasjon til at Noreg var ein del av det dansknorske konglomeratriket. Dette riket omfatta Danmark, hertugdøma Schleswig og Holstein, grevskapa Oldenburg og Delmenhorst, Island, Færøyane, Grønland, og koloniane Dei Vestindiske øyane i

Karibien, Gullkysten i Vest-Afrika, og Trankebar i India ved sida av Noreg. På den eine sida var det viktig for den norske eliten å visa korleis norsk historie var ulik den ein fann i resten av konglomeratriket, for på det viset å greia ut det grunnlaget kongen sin politikk i Noreg måtte tuftast på. På den andre sida var det heilt opplagt at det dansknorske riket ikkje var nokon einskapleg stat, det hadde alt frå fleire lovverk til mange språk. Dermed var det rom for nasjonale variasjonar og ei viss nasjonal sjølvhevding. Dette er ein del av bakgrunnen for at det vart skrive norsk historie alt før 1814.

Det er ikkje bare påfallande at det er skrive så mange verk om norsk historie, men det er òg påfallande kor like dei ulike verka er i sitt perspektiv. Dei siste åra er det publisert alt frå generelle verk til norsk utanrikspolitisk historie, norsk idéhistorie, norsk immigrasjonshistorie og norsk helsehistorie. Noko spissformulert kan ein seia at sjølv med ulike utgangspunkt har alle desse verka eit politisk-historisk perspektiv til felles. No er det fleire grunnar til dette. For det fyrste er det opplagt at politikk påverkar handlingar og hendingar, medan desse igjen påverkar politikken i ei slags dialektisk rørsle. For det andre er det naturleg av historiske årsaker; som alt sagt har norsk historieskriving sitt opphav i ei tid då dette var ein aktivitet som klargjorde dei historiske føresetnadane for politikken som skulle førast. For det tredje fordi politikk etterlet seg tydelege spor i form av tekstar som historikaren kan studera. Og då tekstar som vart, eller seinare har vorte publisert og er lett tilgjengeleg.

Dette siste poenget er svært viktig. Det er nemleg ikkje slik at vitskapsmenn generelt, og dei som driv med historievitskap meir spesielt, nyttar det materialet som er mest interessant. Som ein hovudregel kan ein seia at dei i staden nyttar det som er lettast tilgjengeleg. Det vil for det fyrste seia det materialet som ein kan kjøpa eller låna på bibliotek, og som ein dermed kan sitja og lesa på kontoret, på toget eller i eigen heim. For det andre vil eit tilgjengeleg materiale vera det som er lettlest fordi det er på eit språk og skrive med bokstavar som lesaren kjenner. I ein rettshistorisk samanheng kan ein peika på at når rettsprotokollane etter dei norske lagmennene fram til 1797,[3] Stiftoverrettane frå 1797 til 1890, Overhoffretten i Christiania frå 1666 til 1797,[4] den dansknorske Høgsterett frå 1661 til 1814,[5] eller den norske Høgsterett frå 1815 til 1863[6] knapt er nytta i norsk historieskriving skuldast ikkje det at dette materialet ikkje er interessant, men at det vert opplevd som vanskeleg tilgjengeleg.

Sorenskrivarane sine rettsprotokollar er i noko større mon studert. Dette er fyrst og fremst gjort av lokalhistorikarar og ættebokskrivarar som har gjort sporadiske søk, ofte med eit personal- og gardshistorisk perspektiv. Men særleg på 1990-talet baserte fleire hovudfagsstudentar sine oppgåver på studiar av rettsprotokollar,[7] og i regi av Tingbokprosjektet vart fleire av desse

publisert.[8] Det har likevel vore langt mellom norske historikarar som utover eit hovudfagsoppgåveprosjekt har systematisk studert rettsprotokollar.[9] Etter omlegginga av den norske universitetsstrukturen har ei eittårig masteroppgåve erstatta den toårige hovudfagsoppgåva, og dermed vil det verta enno færre studiar av norske rettsprotokollar enn det har vore.

Innan rettshistoria har dette fått som følgje at ein ikkje har studert vilkåret for politikk, konsekvensane av og tilbakemeldingane på politikken frå dei politiske subjekta lokalt sitt perspektiv.[10] I staden har ein stort sett bare hatt utøvaren av politikken sitt perspektiv. Resultatet er at norsk rettshistorie i alt for stor grad er skrive ovanfrå og ned, og lite er gjort for å venda om på dette perspektivet. Biletet er noko meir nyansert om ein ser på norsk historieskriving generelt, som har vorte tilført viktige impulsar og kunnskap gjennom særleg kultur-, sosial- og mentalitetshistorieskriving.[11] Men desse perspektiva har likevel lett for å forsvinna når ein skriv om dei lange tidslinjer, slik ein gjer i dei meir generelle historieverka. Årsaka er at dei gjerne er basert på studiar av arkivalia for kortare tidsperiodar og avgrensa geografiske område, og difor er betre eigna til å tena som døme enn til å utgjera sjølve strukturen i verket. Eg held difor fast på mi spissformulering om at norsk historieskriving generelt er prega av eit politisk perspektiv ovanfrå og ned, og det same kan seiast for norsk rettshistorieskriving meir spesielt.

Digitalarkivet og norsk rettshistorieskriving

I høve til det som er sagt ovanfor representerer Digitalarkivet ein potensiell revolusjon når det gjeld skrivinga av norsk historie og rettshistorie i tidlegmoderne og moderne tid. Årsaka er at enorme mengde arkivalia som før utan vidare måtte seiast å vera vanskeleg tilgjengeleg, no bare er nokre tastetrykk unna. Dette gjeld fyrst og fremst kjelder som folketeljingar, emigrantlister, militærrullar, skrifteregister og kyrkjebøker, som er registrert i databasar og /eller skanna. Mindre påakta kjelder, som lister over slavar, fattige, gesellar og båtar er òg gjort tilgjengelege. Med andre ord finst det alt eit vell av kjelder som gjer det mogeleg å studera norsk historie og rettshistorie meir systematisk nedanfrå og opp frå særleg 1600-talet.

Når det gjeld rettshistorieskriving meir spesielt har Digitalarkivet eit revolusjonært potensiale i særleg to samanhengar: Tradisjonelle studiar av rettsprotokollar kan verta enno meir kontekstuelle, samstundes som det er mogeleg å studera rettsprotokollar på ein heilt ny måte. Lat meg fyrst utdjupa kva eg meiner med tradisjonelle studiar av rettsprotokollar før eg forklarar kva konsekvensar Digitalarkivet kan ha for dei.

Tradisjonelt har ein studert rettsprotokollar ved å fyrste velja seg ein jurisdiksjon og ein tidsperiode ein reknar med er interessant, og som det er bevart rettsprotokollar for. Deretter har ein satt

seg ned med sjølve protokollane på lesesalen på eit Statsarkiv og lest og registrert sak for sak. Ein har då enten valt å studera praksis i einskilde tingkrinsar, som typisk vil vera einskilde skipreide eller prestegjeld, for dermed å kunna følgja lengre tidslinjer. Men sjølv det å studera ein femtiårsperiode vil vera arbeidskrevjande, og gjerne krevja mellom eit halvt og eitt års fult arbeid på arkiv alt etter tidsperioden og jurisdiksjonen som er valt.[12] Det sprengjer rammene for ei mastergradsoppgåve, tek mykje av tida til ei PhD-avhandling, og er problematisk for ein forskar med undervisningsplikt og publiseringskrav å halda seg til. Eit anna alternativ har vore å studera praksis frå fleire tingkrinsar med tanke på samanlikning. Men ein har då vore tvungen til å velja kortare tidsperiodar for at arbeidsmengda ikkje skal verta for krevjande. Enno eit alternativ har vore å studera praksis frå ein heil jurisdiksjon, typisk eit sorenskrivarembete, men då bare for nokre få utvalde år.

Føremona med slike tradisjonelle studiar av rettsprotokollar er at kvar einskild sak lett kan plasserast i ein kontekst. Det vil for det fyrste seia at ein gjerne har fleire saker av same typen frå same området, og slik lettare får auga på korleis desse sakene meir generelt vart forstått og handsama. For det andre vil det seia at same personane gjerne dukkar opp i fleire saker, og dermed vert det lettare å setja sakspartane inn i ein sosial kontekst. Om ein her supplerer dei tradisjonelle studiane med Digitalarkivet får ein ytterlegare hjelp. Årsaka er at mange av databasane inneheld personopplysningar som manglar i rettsprotokollane. Særleg gjeld dette opplysningar om personar sin vidare lagnad, noko som kan gje ein vidare sosial kontekst enn den som går fram av rettsprotokollane.

Ulempa med slike tradisjonelle studiar av rettsprotokollar er at arbeidsmengda tvingar ein til å velja mindre geografiske område eller kortare tidsperiodar. Særleg vert dette eit problem dersom ein, som eg, ønskjer at slike studiar skal kunne supplera noregshistoria med meir enn døme og anekdotar. Dette kan i dag til dels avhjelpast gjennom Digitalarkivet. Årsaka er at her er transkriberingar av rettsprotokollar gjort tilgjengeleg. Rettsprotokollane er ikkje, som resten av Digitalarkivet, gjort tilgjengeleg som databasar, men som Word-dokument. Dette gjer søking meir vanskeleg og mindre effektiv enn det som elles er tilfellet med materialet i Digitalarkivet. Men sjølv med søkesystemet i Word er det fullt mogeleg å nytta dette materialet til ein heilt ny måte å studera rettsprotokollar på. Årsaka er at ein no kan velja seg ut særlege søkjeord og leita fram sak etter sak der dette ordet er nytta. Dette mogeleggjer studiar som ein tidlegare bare kunne drøyma om.

For det fyrste kan ein leita fram særleg persongrupper som er sjeldan nemnt i rettsprotokollane. Til dømes kan ein i løpet av nokre timar leita fram alle saker der spelemenn på ein eller annan måte var involvert, for ein hele jurisdik-

sjon og over ein 150 års periode. Å setja seg ned med ein rettsprotokoll på tradisjonelt vis for å leita etter spelemenn er rein hasard. Årsaka er at ein i løpet av dei neste timane kan treffa på fleire saker som kan fortelja noko om spelemenn sitt virke, og ein kan lesa heile protokollen utan å finna denne yrkesgruppa nemnt med eit einaste ord. Det same gjeld til dømes sjølvmordarar, pengefalsknarar, krøplingar, psykisk utviklingshemma, omstreifarar, pipemakarar, matrosar etc.

For det andre kan ein leita fram særlege stadar som bare sporadisk er nemnt i rettsprotokollane. Ønskjer ein til dømes å studera blodskamproblematikken på avsidesliggjande plassar, kan ein søkja desse fram ved hjelp av namna på gardar som låg einstakka til. Slik kan ein til dømes studera om blodskam var vanlegare på slike stadar enn i meir sentrale strøk. Eller ein kan ønskjer å undersøkja om det var fleire eller færre nabotvistar mellom folk på gardar der fiske utgjorde ein stor del av inntektsgrunnlaget i høve til gardar der stølsdrift var viktig.

For det tredje kan ein søkja på særlege tema. Til dømes kan ein søkja seg fram til eksistensen av fiskerettar i saltvatn. Kranglar om fiskerettar i saltvatn er like sjeldan nemnt i rettsprotokollar som spelemenn. Ikkje fordi dei bare sporadisk fanst, men fordi dei bare av og til var del av ein rettsleg tvist. Bare ved å kunna undersøkja eit større område over ein lengre tidsperiode får ein dermed nok empirisk materiale til å seia noko om eit vanleg samfunnsfenomen som bare unnataksvis har etterlete seg spor i dei historiske kjeldene.

For det fjerde kan ein søkja opp særlege representasjonar. Eg har sjølv studert bruken av termane kvinne, kvinnfolk og kvinnemenneske i Nordhordland frå 1642 til 1802 i samband med artikkelen "Qvind folch".[13] Kvar gong eg fann ein av desse termane klypte eg ut heile saka, og laga meg slik eit over 500 sider langt Word-dokument. Dette dokumentet studerte eg så ord for ord for å danna meg eit bilete av korleis nemninga av ulike kategoriar kvinner endra seg i tidsperioden. Ein tilsvarande, men meir arbeidskrevjande studie, kan ein til dømes gjera med utgangspunkt i termen "løs" slik den er nytta i mange samanskrivingar: "Løst Quindfolch", "løsagtighed", "skadesløs", "angerløs", "Fredløs", "løst Snach", "machtesløs", "wergeløs", "Løsøre", etc.

Mitt arbeid med kvinnfolk kan tena som eit døme på føremonene ve då kunna gjera elektroniske søk i rettsprotokollar. Eg har tidlegare studert rettsprotokollane for Kvinnherad og Strandebarm tingkrins i Sunnhordland sorenskrivarembete for 1706-1750, Rosendal birk frå 1706 til 1796, og Alta tingkrins i Finnmark sorenskrivarembete 1726-1796, men har likevel ikkje hatt tilstrekkeleg materiale til å dra dei same konklusjonane som elektronisk søk i rettsprotokollane for heile Nordhordland i ein 161 år lang periode mogeleggjorde. Gjennom å relatera mine funn i

rettsprotokollmaterialet til lovgjevinga og juridisk litteratur kunne eg òg danna meg eit bilete av tilhøvet mellom bruken av ulike kvinnekategoriar lokalt og sentralt, og dei idémessige, politiske og sosiale konsekvensane av dette både på Slottsholmen og på Herdla med eit perspektiv nedanfrå og opp.

Metodiske utfordringar ved elektronisk søk i transkriberte rettsprotokollar

På Digitalarkivet ligg det no ute transkriberte rettsprotokollar for Ryfylke, Sunnhordland, Halsnøy Kloster, Hardanger, Lysekloster, Voss, Nordhordland, Indre Sogn og Inderøy som det kan gjerast elektroniske søk i. Rettsprotokollane for både Sunnhordland og Hardanger vert kontinuerleg transkribert og gjort tilgjengelege. Samstundes finst det langt fleire systematiske avskrifter som enten er publisert i bokform eller på andre nettstadar, som lett kan gjerast tilgjengeleg på Digitalarkivet. Likevel vil den klart største tekstmengda enno ei stund vera dei alt nemnte rettsprotokollane for Nordhordland frå 1642 til 1802, transkribert av Håkon Aasheim. Dette materialet er på 10 967 foliosider som har vorte omforma til Word-dokument på til saman 15 569 sider med samla 5 769 133 ord. Det er dette materialet som har gjort det mogeleg for meg å mellom anna gjera den nemnte studia av kvinnefolk. Og det er dette materialet som i dag gjer det mogeleg å skriva norsk historie for denne tidsperioden frå eit heilt anna perspektiv enn det som er gjort til no. Men, som eg alt har handsama i min artikkel om kvinner og kvinnfolk frå 2007, er denne nye måten å studera rettsprotokollar på ikkje metodisk problemfri.

Fyrst av alt må eit reint teknisk problem nemnast, nemleg det alt nemnte dårlege søkesystemet i Word. Problemet er at ein bare kan søkja opp ord med same skrivemåte som den ein skriv inn i søkefeltet. Søkjer ein til dømes på "qvind folch" så finn ein ikkje "qvindfolch", "quind folch", "quindfolch", "qvind folck", " qvindfolck, "qvind folk", "qvindfolk", for å nemna nokre av dei skrivemåtane som er nytta i rettsprotokollane for Nordhordland på 1600- og 1700-talet. Men dette er eit reint teknisk problem som det lett kan gjerast noko med sidan teknologien finst tilgjengeleg. Vonleg vil ny teknologi verta tatt i bruk av Digitalarkivet i løpet av dei neste åra sidan mengda transkriberte rettsprotokollar bare aukar. Difor er dei største problema ikkje av teknisk, men av ein metodisk art.

Den fyrste metodiske utfordringa er at gjennom elektronisk søk finn ein det ein leitar etter. Søkjer ein etter kvinnfolk så er det kvinnfolk ein finn. Det vil seia at andre kvinner som oppfyller kriteria til å verta kalla kvinnfolk, men som likevel ikkje vert det, vil ein ikkje finna. Som alltid seier unnataka mykje om hovudregelen, og dermed vil ein studie basert på elektroniske søk verta mindre nyansert enn ein studie gjort på tradisjonell måte. Til dømes er det å få barn

utanfor ekteskap ein inngangsport til kvinnfolkkategorien. Men samstundes er det essensielt for å forstå innhaldet i termen "Qvind folch" å studera kvinner som gjorde seg skuld i leiarmål men som likevel vart nemnt som "Qvinde" i rettsreferata. Søk på ulike relaterte termar, i dette tilfellet på ulike skrivemåtar av "qvinde", vil difor vera viktig for å avhjelpa problemet. Men då kan eit nytt problem lett oppstå: Ein får rett og slett for mange treff på søket.

Det andre metodiske problemet er at ein i ganske stor grad er prisgjeven dei som har skrive rettsprotokollane sin terminologibruk. Det vil seia at søkjer ein til dømes etter "voltægt", "vold tægt", voldtagit" eller "vold tagit" så finn ein bare dei sakene som i rettsprotokollane er klassifisert som voldtekt. I Nordhordland finst det bare to slike saker mellom 1642 og 1802. Dette skuldast sjølvsagt ei stor underrapportering på grunn av same bevisproblemet som framleis gjer seg gjeldande i dag. Men det skuldast truleg òg at sorenskrivarane vegra seg for å bruka stigmatiserande terminologi som voldtekt før gjerninga var ettertrykkeleg bevist. Det same er tilfellet med termen drap, som òg svært sjeldan vert nytta samanlikna med kor mange saker som faktisk handlar om drap. I samband med drap kan søk på ulike relaterte termar, som til dømes ulike skrivemåtar av det mykje nytta drapsvåpenet kniv, til dels avhjelpa problemet. Men valdtektsproblematikken vert gjerne så generelt omtalt at det er vanskeleg å finna slike relatere termar utan å enda opp med alt for mange treff.

Det siste poenget leiar oss over til det tredje metodiske problemet: Det er vanskeleg å leita etter det som ikkje vert framstilt ved hjelp av ein særleg terminologi. Kva søkeord kan ein til dømes bruka for å finna personar som vert mistenkt for å ha tatt livet av ektefellen sin for å kunna gifta seg med nokon annan? Typetilfella er så ulike at det sjølv med elektronisk søk bare er tilfellet som avgjer om ein klarar å leita fram slike saker. Men sakene finst, og eg har funne fleire av dei medan eg leita etter "Qvind folch" i Nordhordland. Dette metodiske problemet let seg rett og slett ikkje avhjelpa.

Den siste metodiske utfordringa er den største av dei alle: Underskotet på menneskeleg fantasi. Det er vanskeleg å få ein idé om å søkja opp til dømes døvstumme om ein ikkje fyrst har kome over ei sak der det å vera døvstum er tema. Det gjer at sjølv om ein kan gjera ein heilt ny type studie av rettsprotokollmaterialet, så kan elektroniske søk ikkje heilt erstatta den tradisjonelle arbeidsmåten sjølv når ein skal studera dei lange linjene. Det vil seia at ein må kjenna sitt materiale, og det vert ein bare kjent med gjennom å setja seg ned med protokollane og lesa side for side for å få ein idé om kva ein kan søkja etter.

Mitt jubileum

Når ein ser på materialmengda på Digitalarkivet så er det vanskeleg å fatta at det bare feirar sitt tiårsjubileum. Når eg

sjølv tenkjer på kor ofte eg nyttar Digitalarkivet, og kor stor rolle det spelar i mitt virke som forskar, så er det vanskeleg å fatta at eg oppdaga det for bare 8 år sidan. Digitalarkivet sitt tiårsjubileum feirar eg med dette skriftstykket om korleis det kan revolusjonera rettshistorieskrivinga. Tiårsjubileet for mi oppdaging av Digitalarkivet skal eg feira med ei bok basert på studiar i dei transkriberte rettsprotokollane for Nordhordland der norsk (retts)historie under eineveldet vert systematisk skriven nedanfrå og opp.

Vive la révolution!

Noter

[1] Eg skuldar både Yngve Nedrebø og Hilde Ruus ei stor takk for å ha lest og kommentert denne petitartikkelen, og Teemu Ryymin for våre mange metodediskusjonar.

[2] Men det eg i denne petitartikkelen gjer gjeldande for rettshistorieskriving vil likevel ofte òg vera relevant i høve til historieskriving meir generelt.

[3] Eit unnatak er Torleif Hansen med si avhandling *Bergen lagting som straffedomstol i appellsaker 1702-1737* (1993).

[4] Eit unnatak er Jon Skeie i si avhandling om *Om ærekrænkelser efter norsk ret* (1910).

[5] Eit unnatak er Gudmund Sandvik med artikkelen "Christian Colbjørnsen – den siste justitiarius i Danmarks og Noreges Højesteret", publisert i *Tidsskrift for Rettsvitenskap* nr. 3-5 2002.

[6] Nils Rune Langeland har nytta upubliserte dommar under arbeidet med fyrste bind av *Siste ord: Høgsterett i norsk historie 1814-1965* (2005), men utvalet er ikkje gjort etter ei systematisk undersøking av høgsterettspraksis frå 1815 til vota i Høgsterett vart offentlege i 1863.

[7] I tillegg har Aksel Kayser (1989), Øyvind Holst (1995) og underteiknande (1996/1997) skrive juridiske særavhandlingar med utgangspunkt i studiar av rettspraksis.

[8] Ein oversikt er tilgjengeleg på http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/forskningsprosjekter/tingbok/utgivelser.htm.

[9] Eit unnatak er Erling Sandmo som vart dr. art. med avhandlinga "Slagsmålsbrødre", publisert som *Vondsamfunnets undergang* (1999).

[10] Det må leggjast til at Dag Michalsen ikkje kan klandrast for dette, sidan hans forsking har rettsvitskap og ikkje politikk som omdreiingspunkt.

[11] Så kan det leggjast til at mentalitetshistorieskrivinga i Noreg i alt for stor grad kom til å gå i det sporet som alt var trakka opp av sosialhistorikarane.

[12] Det er til dømes store forskjellar i omfanget av saksreferata frå 1600 til 1800-talet, og frå jurisdiksjonane Rosendal birk og Finnmark sorenskrivarembete.

[13] Publisert i *Från Schlyters lustgård* 7:2007.

INNHOLD 1998-2007

1998

Yngve Nedrebø	Fra redaktøren	3
Yngve Nedrebø	Om Rigsarkiv og Stiftsarkiver, specielt Stiftsarkiv i Bergen	5
Yngve Nedrebø	Biskop Birkeland og Stiftsarkivet	9
Egil Øvrebø	Biskop Koldings kopibok	11
Egil Øvrebø	Navneregister	26
Egil Øvrebø	Saksregister	30
	Eksplosiv avlevering	31
Øyvind S. Ådland	Britisk etterretningsmateriale på SAB	32
	De hardangerske bønders leseselskap	34
Yngve Nedrebø	Gjest Bårdsen - mestertyv, gentleman eller kleptoman?	37
Carl Martin Olsen	Gjest Bårdsens plass i folkedypet	46
Bjørn Davidsen, Yngve Nedrebø	Kronologisk oversikt over Gjest Bårdsens "levnedsløp"	48
Yngve Nedrebø og Chr J.Harris	Norsk Arkivseminar 1998 i Rosendal	71
Chr J. Harris	Lappeleiren	76
Yngve Nedrebø	Digitalarkivet	85

1999

Yngve Nedrebø	Fra redaktøren	3
Yngve Nedrebø	Stiftsarkivar Thomas Brown Lie Hermansen	5
Yngve Nedrebø	Hans Hansen Lilienskiold	9
Yngve Nedrebø	Vestlandske Historielags Fællesforening	12
Michael B. Fisk	Debora passengers	13
Michael B. Fisk	A Norwegian family in South Africa	24
Jo Rune Ugulen	Strandvik skipreides arveskiftebok 1600[-1602]	28
Bjørn Davidsen	Da koleraen herjet i Bergen	55
	Til kamp mot nattesvermeri!	67
Yngve Nedrebø	The Man From God Knows Where	69
Synøve Bringslid	Skræmmeaparater langs Veiene -kommer vi helskindet Hjem?	73
Yngve Nedrebø	Lensmannsboka	80

2000

Yngve Nedrebø	Bergensposten 2000	3
Yngve Nedrebø	Statsarkivar Bing	5
	Bergens Tidende 23. februar 1945: Statsarkivet i Bergen 60 år	7
Astrid Utne Sørensen	En kvinneskjebne	9
Åse Eikemo Strømme	Katharina Saltnes	19
Berit Vetlejord	Katharina Saltnes i Eksingedalen	21
Asbjørn Åsgård	Katharina Saltnes	25
Olav Bruknapp	En kristen billedhugger fra vestlandet	34
	Kongens Fortenestemedalje til Katharina Saltnes	38
Bjørn Davidsen, Yngve Nedrebø	Underet i Bergen byrett	42
Christopher J. Harris	Fra Faldne Kvinder til Dyktige Piger	49
Synøve Bringslid	"Alle tråder løper sammen hos fru Qvam"	65

Jorunn Nerby Vannes	Pionertiden for sykegymnastenes forening i Bergen 1899-1925	71
	Klisjébingo	80

2001

Yngve Nedrebø	Bergensposten 2001	3
Yngve Nedrebø	Statsarkivar Einar Jansen	5
Yngve Nedrebø	Borghild Riple	7
Yngve Nedrebø	Reidar Normann Johannessen	8
Jørn Øyrehagen Sunde	Dømt, kiendt og avsagt	9
Yngve Nedrebø	Lepraarkivene i Bergen	21
Bjørn Davidsen	"Forskerstafett" til Amerika 1863-1888	31
Christopher J. Harris	En offentlig halshogging i Bergen for 125 år siden	40
	En ny og sandfærdig Vise Om Den grusomme Morder Wallin	56
	En ny og sandfærdig Vise Om Mordersken Sofie Johannesdtr.	58
Bente Kopperdal	Vegleiing til Digitalarkivet	60
Marianne Herfindal Johannessen	På jakt etter prestearkiv – et eksempel fra Osterøy	70
Tom Myrvold	Digitalisering	75
Yngve Nedrebø	Norges kirker. Hordaland bind I og II	77
Yngve Nedrebø	Arna bygdebok	79

2002

Yngve Nedrebø	Redaktøren har ordet	3
Yngve Nedrebø	Statsarkivar Ragnvald Martin Samdal	5
Yngve Nedrebø	Minneord Marta Eide	7
Yngve Nedrebø	Audun Hugleiksson Hestakorn	8
Arne Arvid Rasmussen	Bergen byfogdarkiv	13
Christopher John Harris	Stadsporten – Norges eneste byport	21
Jørn Øyrehagen Sunde	»at indsee Forskiællen og Overeenstemmelsen imellem adskillige Begreber»	33
Burger Oelofsen	Andreas Olufsens etterkommere i det sørlige Afrika	50
Bjørn Davidsen	Bergensbrannen 1702	56
Marianne Herfindal Johannessen	Sogneprest Peder Harboe Hertzberg (1775-1830) og prestegaarden Malmangers avl og udsæd.	61

2003

Yngve Nedrebø	Frå redaktøren	3
Christopher John Harris	Tinghus i Bergen 1276-1933	4
Gina Dahl	Statsarkivet som dør til fortiden	6
Jørn Øyrehagen Sunde	Den som ikke kan giøre rede for sine Handlinger	17
Torstein Bertelsen	Om kirurgiske candidater, medisinske examinater og de kirurgiske elever	31
Yngve Nedrebø	En studiereise 1823	42
Christopher John Harris	»Mentalen» i Bergen	47
Bjørn Davidsen	Fra lepra til tuberkulose	57
Marianne Herfindal Johannessen	»(…) med Hals Jernet at lade Straffe, om de sig derudi veigrer	60

Yngve Nedrebø	Spennande om norske riddarar	75

1 / 2004

Yngve Nedrebø	Frå redaktøren	2
Yngve Nedrebø	Norwegian immigrants to the United States.	3
Blaine Hedberg	The last thirty years at the Vesterheim Genealogical Center and Naeseth Library	4
Kirsten Alsaker Kjerland	Verdensborger og fanastril Albert Henrik Mohn og hans etterlatte papirer.	9
Jørn Øyrehagen Sunde	Ei avhandling om Rosendal birk - samt ei kort drøfting om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster	22
Irene Vågen	Nye betalingsformer innen kollektivtrafikken	51
Marianne Herfindal Johannesen	Del II Præstegaarden Malmangers Udsæd og Avl. 1820-1830	60
Åslaug Ommundsen	Tidebøner via data	78

2 / 2004

Yngve Nedrebø	Fra redaktøren	2
Yngve Nedrebø	Johnny Wie	4
Torstein Bertelsen	Kongeleg såpeopera i Danmark og Noreg	6
Synøve Bringslid	…født i dølgsmaal og formentlig dræbt af Moderen…	19
Runar Jordåen	en Schammelig viße Om "ergi", sodomi og homoseksualitet	27
Knut J. Erstad / Solveig Barratt Lange	Skomakerbispens døtre	43
Hanne Karin Sandvik	Ei handinnbunden kyrkjebok	53
Jan Bødtker	Osbanens postale historie	60
Jan Oldervoll	Bestefar og Aadland-bilerne	73

1 / 2005

Yngve Nedrebø	Frå redaktøren	2
Kirsten Alsaker Kjerland	ENGLANDSFEBER - historiene bak billedserien på side 13	5
Søren Liby	En norsk krigsflyvers beretning	18
Christopher John Harris	Hitler i Norge 1934	33
Johs. Evensen Hummelsund	Okkupasjonssoga frå Sund	45
Yngve Nedrebø	Generalane i Statsarkivet i Bergen	57
Ron Hatch	War criminals in Norway	61
Synøve Bringslid	Liv Mykland "Håndbok for brukere av statsarkivene"	69
Yngve Nedrebø	Norvall Skreien teledata og Norges første elektroniske avis	72

2 / 2005

Yngve Nedrebø	Fra redaktøren	2
Bente Kopperdal Hervik	Kyrre - standard for registrering av kyrkjebøker i Norge	4
Nils Valland	Oksen ’1000-kroningen’ Seimen i Skåro, Kvam i Hordaland	5

Mari Janne Solbø Zahl	Her har vi bygget Smaabørn et Hjem	9
Randi Rostrup	Ei forordning frå 1617 om norske og tyske skular i Bergen	31
Yngve Nedrebø	Slurv, drukkenskap og svindel	45
Kjell-Ragnar Berge	Territorial-Abschnitt «Bergen» 1940-45	50
Kjell-Ragnar Berge	Tyske soldatar i Førde	51

3 / 2005

Torstein Bertelsen	Svenske krigsfanger i Bergen	1

1/2006

Yngve Nedrebø	Frå redaktøren	2
Yngve Nedrebø	Byggesak	3
Tom Myrvold	Brynjulf Fosse	4
Geir Blom	Statens Sjøaspirantskole i Bergen	6
Kirsten Alsaker Kjerland	Lars Olai og Ingeborg Myrdal. Ein svipptur til Galapagos	13
Yngve Nedrebø	10967 tingboksider	23
Ernst Berge Drange/ Kirsten Alsaker Kjerland	Afrika-Larsen	24
Yngve Nedrebø	Sogeskrift for Tysnes 2005: Eit farande folk: Utvandring og langpendling frå Tysnes	35
Bjørn Davidsen	Rovmord i Vossafjella 1698	36
Bjørn Davidsen	Bergens-brannen 1916	40
	Dom etter Bergens-brannen	50
Yngve Nedrebø	Digitalarkivet - etter 8 år	54

2/2006

Yngve Nedrebø	Frå redaktøren	2
Jørn Øyrehagen Sunde	Fiskerettar i saltvatn	4
Torstein Bertelsen	Om spedalskhet i Finnmark	37
Yngve Nedrebø	Patrioter & fattigfolk. Fattigvæsenet i København ca. 1500-1850	41
Marianne Herfindal Johannesen	Leiermålssaker i Bergens stift 1660-1669	44
Yngve Nedrebø	Lepraregisteret 150 år	53
Yngve Nedrebø	Nybygg i Årstadveien 22	55

3/2006

Yngve Nedrebø	Frå redaktøren	2
Bjørn Davidsen	Drapet i Aurevåg 1814	3
Edmund A. Bolstad	Vassdragsrett: Sameige i vassdrag etter jordskifte?	11
Christopher J. Harris	Fyrarkiv er kystkultur	24
Marianne Herfindal Johannesen	Leiermålssaker i Bergens stift 1660-1669 Del II: Sogn og Fjordane	33

1/2007

Yngve Nedrebø	Frå redaktøren	2
Yngve Nedrebø	Tor Amundsen	4
Kirsten Milnes	Møte mellom to verdener	6
Bjørn Davidsen	Laksevåg-tragedien 1944	27
August Rathke	Laksevåg-tragedien 1944 II	37
Yngve Nedrebø	Bergen brenner!	40

2/2007

Yngve Nedrebø	Frå redaktøren	2
Christopher John Harris	Pleiestiftelsen for spedalske nr. 1, Bergen 1857-2007	5
Yngve Nedrebø	Banemann åt Karl XII	17
Yngve Nedrebø	„Zur Erinnerung an den Winter 1942-43 vor Petersburg"	25
Yngve Nedrebø	Gamle tufter	36
Yngve Nedrebø	Statsarkivet til Årstadvollen, byggesaken 1908-1924	39
Egill Reimers	Statsarkiv i Bergen	45
Øivind Ask	Vi visste om angrepet	46
Øivind Ask	Holen-katastrofen	47
Yngve Nedrebø	Sunnfjordlaget i Bergen 90 år	51
Yngve Nedrebø	Adolph Nitters Dagbok	54

3/2007

Lauritz Wanvik jr.	Minner fra oktober 1944	2
Bjørn Davidsen	Alexander Hugo Köhler	3
Rigmor Waler Iversen	Alexander Hugo Køhler 1861-1945	16
Kenneth Bratland / Arvid Skogseth	Nikolai Wergelands ukjente mormor	33
Torstein Bertelsen	N. Julius: Vom Zustande der Heilkunde in Norwegen	37

1998 - 2007
REGISTER

FORFATTERE

Kirsten Alsaker Kjerland	Verdensborger og fanastril Albert Henrik Mohn og hans etterlatte papirer.	9	1	2004
	ENGLANDSFEBER - historiene bak billedserien på side 13	5	1	2005
Øivind Ask	Vi visste om angrepet	46	2	2007
	Holen-katastrofen	47	2	2007
Kjell-Ragnar Berge	Territorial-Abschnitt «Bergen» 1940-45	50	2	2005
	Tyske soldatar i Førde	51	2	2005
Torstein Bertelsen	Om kirurgiske candidater, medisinske examinater			

	og de kirurgiske elever	31	1	2003
	Kongeleg såpeopera i Danmark og Noreg	6	2	2004
	Svenske krigsfanger i Bergen		3	2005
	Om spedalskhet i Finnmark	37	2	2006
	N. Julius: Vom Zustande der Heilkunde in Norwegen	37	3	2007
Geir Blom	Statens Sjøaspirantskole i Bergen	6	1	2006
Edmund A. Bolstad	Vassdragsrett: Sameige i vassdrag etter jordskifte?	11	3	2006
Kenneth Bratland/ Arvid Skogseth	Nikolai Wergelands ukjente mormor	33	3	2007
Synøve Bringslid	"Skræmmeaparater langs Veiene - kommer vi helskindet Hjem? "	73	1	1999
	"Alle tråder løper sammen hos fru Qvam"	65	1	2000
	…født i dølgsmaal og formentlig dræbt af Moderen…	19	2	2004
	Liv Mykland "Håndbok for brukere av statsarkivene"	69	1	2005
Olav Bruknapp	En kristen billedhugger fra vestlandet	34	1	2000
Jan Bødtker	Osbanens postale historie	60	2	2004
Gina Dahl	Statsarkivet som dør til fortiden	6	1	2003
Bjørn Davidsen	Da koleraen herjet i Bergen	55	1	1999
	"Forskerstafett" til Amerika 1863-1888	31	1	2001
	Bergensbrannen 1702	56	1	2002
	Fra lepra til tuberkulose	57	1	2003
	Rovmord i Vossafjella 1698	36	1	2006
	Bergens-brannen 1916	40	1	2006
	Drapet i Aurevåg 1814	3	3	2006
	Laksevåg-tragedien 1944	27	1	2007
	Alexander Hugo Köhler	3	3	2007
Bjørn Davidsen / Yngve Nedrebø	Kronologisk oversikt over Gjest Bårdsens "levnedsløp"	48	1	1998
	Underet i Bergen byrett	42	1	2000
Ernst Berge Drange / Kirsten Alsaker Kjerland	Afrika-Larsen	24	1	2006
Åse Eikemo Strømme	Katharina Saltnes	19	1	2000
Knut J. Erstad / Solveig Barratt Lange	Skomakerbispens døtre	43	2	2004
Michael B. Fisk	Debora passengers	13	1	1999
	A Norwegian family in South Africa	24	1	1999
Christopher John Harris	Pleiestiftelsen for spedalske nr. 1, Bergen 1857-2007	5	2	2007
	Lappeleiren	76	1	1998
	Fra Faldne Kvinder til Dyktige Piger	49	1	2000
	En offentlig halshogging i Bergen for 125 år siden	40	1	2001
	Stadsporten – Norges eneste byport	21	1	2002
	Tinghus i Bergen 1276-1933	4	1	2003
	"Mentalen" i Bergen	47	1	2003
	Hitler i Norge 1934	33	1	2005
	Fyrarkiv er kystkultur	24	3	2006
Christopher John Harris / Yngve Nedrebø	Norsk Arkivseminar 1998 i Rosendal	71	1	1998
Ron Hatch	War criminals in Norway	61	1	2005

Blaine Hedberg	The last thirty years at the Vesterheim Genealogical Center and Naeseth Library	4	1	2004
Marianne Herfindal Johannesen				
	På jakt etter prestearkiv – et eksempel fra Osterøy	70	1	2001
	Sogneprest Peder Harboe Hertzberg (1775-1830) og prestegaarden Malmangers avl og udsæd.	61	1	2002
	"(…) med Hals Jernet at lade Straffe, om de sig derudi veigrer"	60	1	2003
	Præstegaarden Malmangers Udsæd og Avl. 1820-1830	60	1	2004
	Leiermålssaker i Bergens stift 1660-1669	44	2	2006
	Leiermålssaker i Bergens stift 1660-1669 Del II: Sogn og Fjordane	33	3	2006
Bente Kopperdal Hervik	Vegleiing til Digitalarkivet	60	1	2001
	Kyrre - standard for registrering av kyrkjebøker i Norge	4	2	2005
Johs. Evensen Hummelsund	Okkupasjonssoga frå Sund	45	1	2005
Runar Jordåen	en Schammelig viße Om "ergi", sodomi og homoseksualitet	27	2	2004
Kirsten Alsaker Kjerland / Ernst Berge Drange	Afrika-Larsen	24	1	2006
Kirsten Alsaker Kjerland	Lars Olai og Ingeborg Myrdal. Ein svipptur til Galapagos	13	1	2006
Søren Liby	En norsk krigsflyvers beretning	18	1	2005
Kirsten Milnes	Møte mellom to verdener	6	1	2007
Tom Myrvold	Digitalisering	75	1	2001
	Brynjulf Fosse	4	1	2006
Yngve Nedrebø	Banemann åt Karl XII	17	2	2007
	Gamle tufter	36	2	2007
	Statsarkivet til Årstadvollen, byggesaken 1908-1924	39	2	2007
	Om Rigsarkiv og Stiftsarkiver, specielt Stiftsarkiv i Bergen	5	1	1998
	Biskop Birkeland og Stiftsarkivet	9	1	1998
	Gjest Bårdsen - mestertyv, gentleman eller kleptoman?	37	1	1998
	Digitalarkivet	85	1	1998
	Stiftsarkivar Thomas Brown Lie Hermansen	5	1	1999
	Hans Hansen Lilienskiold	9	1	1999
	Vestlandske Historielags Fællesforening	12	1	1999
	The Man From God Knows Where	69	1	1999
	Lensmannsboka	80	1	1999
	Statsarkivar Bing	5	1	2000
	Statsarkivar Einar Jansen	5	1	2001
	Borghild Riple	7	1	2001
	Reidar Normann Johannessen	8	1	2001
	Lepraarkivene i Bergen	21	1	2001
	Norges kirker. Hordaland bind I og II	77	1	2001
	Arna bygdebok	79	1	2001
	Statsarkivar Ragnvald Martin Samdal	5	1	2002
	Minneord Marta Eide	7	1	2002
	Audun Hugleiksson Hestakorn	8	1	2002
	En studiereise 1823	42	1	2003

	Spennande om norske riddarar	75	1	2003
	Norwegian immigrants to the United States.	3	1	2004
	Johnny Wie	4	2	2004
	Generalane i Statsarkivet i Bergen	57	1	2005
	Norvall Skreien teledata og Norges første elektroniske avis	72	1	2005
	Slurv, drukkenskap og svindel	45	2	2005
	Byggesak	3	1	2006
	10967 tingboksider	23	1	2006
	Sogeskrift for Tysnes 2005: Eit farande folk: Utvandring og langpendling frå Tysnes	35	1	2006
	Digitalarkivet - etter 8 år	54	1	2006
	Patrioter & fattigfolk. Fattigvæsenet i København ca. 1500-1850	41	2	2006
	Lepraregisteret 150 år	53	2	2006
	Nybygg i Årstadveien 22	55	2	2006
	Tor Amundsen	4	1	2007
	Bergen brenner!	40	1	2007
	„Zur Erinnerung an den Winter 1942-43 vor Petersburg"	25	2	2007
	Sunnfjordlaget i Bergen 90 år	51	2	2007
	Adolph Nitters Dagbok	54	2	2007
Yngve Nedrebø / Bjørn Davidsen	Kronologisk oversikt over Gjest Bårdsens "levnedsløp"	48	1	1998
	Underet i Bergen byrett	42	1	2000
Yngve Nedrebø / Christopher John Harris	Norsk Arkivseminar 1998 i Rosendal	71	1	1998
Jorunn Nerby Vannes	Pionertiden for sykegymnastenes forening i Bergen 1 899-1925	71	1	2000
Burger Oelofsen	Andreas Olufsens etterkommere i det sørlige Afrika	50	1	2002
Jan Oldervoll	Bestefar og Aadland-bilerne	73	2	2004
Carl Martin Olsen	Gjest Bårdsens plass i folkedypet	46	1	1998
Åslaug Ommundsen	Tidebøner via data	78	1	2004
Arne Arvid Rasmussen	Bergen byfogdarkiv	13	1	2002
August Rathke	Laksevåg-tragedien 1944 II	37	1	2007
Egill Reimers	Statsarkiv i Bergen	45	2	2007
Randi Rostrup	Ei forordning frå 1617 om norske og tyske skular i Bergen	31	2	2005
Hanne Karin Sandvik	Ei handinnbunden kyrkjebok	53	2	2004
Mari Janne Solbø Zahl	Her har vi bygget Smaabørn et Hjem	9	2	2005
Astrid Utne Sørensen	En kvinneskjebne	9	1	2000
Jo Rune Ugulen	Strandvik skipreides arveskiftebok 1600[-1602]	28	1	1999
Nils Valland	Oksen '1000-kroningen' Seimen i Skåro, Kvam i Hordaland	5	2	2005
Berit Vetlejord	Katharina Saltnes i Eksingedalen	21	1	2000
Irene Vågen	Nye betalingsformer innen kollektivtrafikken	51	1	2004
Rigmor Waler Iversen	Alexander Hugo Køhler 1861-1945	16	3	2007
Lauritz Wanvik jr.	Minner fra oktober 1944	2	3	2007
Egil Øvrebø	Biskop Koldings kopibok	11	1	1998
	Navneregister	26	1	1998

	Saksregister	30	1	1998
Jørn Øyrehagen Sunde	Fiskerettar i saltvatn	4	2	2006
	Dømt, kiendt og avsagt	9	1	2001
	»at indsee Forskiællen og Overeenstemmelsen imellem adskillige Begreber»	33	1	2002
	Den som ikke kan giøre rede for sine Handlinger	17	1	2003
	Ei avhandling om Rosendal birk - samt ei kort drøfting om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster	22	1	2004
Øyvind S. Ådland	Britisk etterretningsmateriale på SAB	32	1	1998
Asbjørn Åsgård	Katharina Saltnes	25	1	2000
	Eksplosiv avlevering	*31*	*1*	*1998*
	De hardangerske bønders leseselskap	*34*	*1*	*1998*
	Til kamp mot nattesvermeri!	*67*	*1*	*1999*
	Bergens Tidende 23. februar 1945: Statsarkivet i Bergen 60 år	*7*	*1*	*2000*
	Kongens Fortenestemedalje til Katharina Saltnes	*38*	*1*	*2000*
	Klisjébingo	*80*	*1*	*2000*
	En ny og sandfærdig Vise Om Den grusomme Morder Wallin	*56*	*1*	*2001*
	En ny og sandfærdig Vise Om Mordersken Sofie Johannesdatter	*58*	*1*	*2001*
	Dom etter Bergens-brannen	*50*	*1*	*2006*

REGISTER

ARTIKLER

10967 tingboksider	Yngve Nedrebø	23	1	2006
A Norwegian family in South Africa	Michael B. Fisk	24	1	1999
Adolph Nitters Dagbok	Yngve Nedrebø	54	2	2007
Afrika-Larsen	Ernst Berge Drange/ Kirsten Alsaker Kjerland	24	1	2006
Alexander Hugo Köhler	Bjørn Davidsen	3	3	2007
Alexander Hugo Køhler 1861-1945	Rigmor Waler Iversen	16	3	2007
Alle tråder løper sammen hos fru Qvam	Synøve Bringslid	65	1	2000
Andreas Olufsens etterkommere i det sørlige Afrika	Burger Oelofsen	50	1	2002
Arna bygdebok	Yngve Nedrebø	79	1	2001
at indsee Forskiællen og Overeenstemmelsen i mellem adskillige Begreber	Jørn Øyrehagen Sunde	33	1	2002
Audun Hugleiksson Hestakorn	Yngve Nedrebø	8	1	2002
Banemann åt Karl XII	Yngve Nedrebø	17	2	2007
Bergen brenner!	Yngve Nedrebø	40	1	2007
Bergen byfogdarkiv	Arne Arvid Rasmussen	13	1	2002
Bergens Tidende 23. februar 1945: Statsarkivet i Bergen 60 år		7	1	2000
Bergensbrannen 1702	Bjørn Davidsen	56	1	2002
Bergens-brannen 1916	Bjørn Davidsen	40	1	2006
Bestefar og Aadland-bilerne	Jan Oldervoll	73	2	2004

Biskop Birkeland og Stiftsarkivet	Yngve Nedrebø	9	1	1998
Biskop Koldings kopibok	Egil Øvrebø	11	1	1998
Borghild Riple	Yngve Nedrebø	7	1	2001
Britisk etterretningsmateriale på SAB	Øyvind S. Ådland	32	1	1998
Brynjulf Fosse	Tom Myrvold	4	1	2006
Byggesak	Yngve Nedrebø	3	1	2006
Da koleraen herjet i Bergen	Bjørn Davidsen	55	1	1999
De hardangerske bønders leseselskap		34	1	1998
Debora passengers	Michael B. Fisk	13	1	1999
Del II Præstegaarden Malmangers Udsæd og Avl. 1 820-1830	Marianne Herfindal Johannesen	60	1	2004
Den som ikke kan giøre rede for sine Handlinger	Jørn Øyrehagen Sunde	17	1	2003
Digitalarkivet	Yngve Nedrebø	85	1	1998
Digitalarkivet - etter 8 år	Yngve Nedrebø	54	1	2006
Digitalisering	Tom Myrvold	75	1	2001
Dom etter Bergens-brannen		50	1	2006
Drapet i Aurevåg 1814	Bjørn Davidsen	3	3	2006
Dømt, kiendt og avsagt	Jørn Øyrehagen Sunde	9	1	2001
Ei avhandling om Rosendal birk - samt ei kort drøfting om birkeretten på Vestlandsgodsa Svanøy, Halsnøy Kloster og Lysekloster	Jørn Øyrehagen Sunde	22	1	2004
Ei forordning frå 1617 om norske og tyske skular i Bergen	Randi Rostrup	31	2	2005
Ei handinnbunden kyrkjebok	Hanne Karin Sandvik	53	2	2004
Eksplosiv avlevering		31	1	1998
En kristen billedhugger fra vestlandet	Olav Bruknapp	34	1	2000
En kvinneskjebne	Astrid Utne Sørensen	9	1	2000
En norsk krigsflyvers beretning	Søren Liby	18	1	2005
En ny og sandfærdig Vise Om Den grusomme Morder Wallin		56	1	2001
En ny og sandfærdig Vise Om Mordersken Sofie Johannesdatter		58	1	2001
En offentlig halshogging i Bergen for 125 år siden	Christopher J. Harris	40	1	2001
en Schammelig viße Om ergi, sodomi og homoseksualitet	Runar Jordåen	27	2	2004
En studiereise 1823	Yngve Nedrebø	42	1	2003
ENGLANDSFEBER - historiene bak billedserien på side 13	Kirsten Alsaker Kjerland	5	1	2005
Fiskerettar i saltvatn	Jørn Øyrehagen Sunde	4	2	2006
Forskerstafett til Amerika 1863-1888	Bjørn Davidsen	31	1	2001
Fra Faldne Kvinder til Dyktige Piger	Christopher J. Harris	49	1	2000
Fra lepra til tuberkulose	Bjørn Davidsen	57	1	2003
Fyrarkiv er kystkultur	Christopher J. Harris	24	3	2006
født i dølgsmaal og formentlig dræbt af Moderen…	Synøve Bringslid	19	2	2004
Gamle tufter	Yngve Nedrebø	36	2	2007
Generalane i Statsarkivet i Bergen	Yngve Nedrebø	57	1	2005
Gjest Bårdsen - mestertyv, gentleman eller kleptoman?	Yngve Nedrebø	37	1	1998
Gjest Bårdsens plass i folkedypet	Carl Martin Olsen	46	1	1998
Hans Hansen Lilienskiold	Yngve Nedrebø	9	1	1999
Her har vi bygget Smaabørn et Hjem	Mari Janne Solbø Zahl	9	2	2005
Hitler i Norge 1934	Christopher J. Harris	33	1	2005

Holen-katastrofen	Øivind Ask	47	2	2007
Johnny Wie	Yngve Nedrebø	4	2	2004
Katharina Saltnes	Asbjørn Åsgård	25	1	2000
Katharina Saltnes	Åse Eikemo Strømme	19	1	2000
Katharina Saltnes i Eksingedalen	Berit Vetlejord	21	1	2000
Klisjébingo		80	1	2000
Kongeleg såpeopera i Danmark og Noreg	Torstein Bertelsen	6	2	2004
Kongens Fortenestemedalje til Katharina Saltnes		38	1	2000
Kronologisk oversikt over Gjest Bårdsens levnedsløp	Bjørn Davidsen/ Yngve Nedrebø	48	1	1998
Kyrre - standard for registrering av kyrkjebøker i Norge	Bente Kopperdal Hervik	4	2	2005
Laksevåg-tragedien 1944	Bjørn Davidsen	27	1	2007
Laksevåg-tragedien 1944 II	August Rathke	37	1	2007
Lappeleiren	Christopher J. Harris	76	1	1998
Lars Olai og Ingeborg Myrdal. Ein svipptur til Galapagos	Kirsten Alsaker Kjerland	13	1	2006
Leiermålssaker i Bergens stift 1660-1669	Marianne Herfindal Johannesen	44	2	2006
Leiermålssaker i Bergens stift 1660-1669 Del II: Sogn og Fjordane	Marianne Herfindal Johannesen	33	3	2006
Lensmannsboka	Yngve Nedrebø	80	1	1999
Lepraregisteret 150 år	Yngve Nedrebø	53	2	2006
Lepraarkivene i Bergen	Yngve Nedrebø	21	1	2001
Liv Mykland Håndbok for brukere av statsarkivene	Synøve Bringslid	69	1	2005
med Hals Jernet at lade Straffe, om de sig derudi veigrer	Marianne Herfindal Johannesen	60	1	2003
Mentalen i Bergen	Christopher J. Harris	47	1	2003
Minneord Marta Eide	Yngve Nedrebø	7	1	2002
Minner fra oktober 1944	Lauritz Wanvik jr.	2	3	2007
Møte mellom to verdener	Kirsten Milnes	6	1	2007
N. Julius: Vom Zustande der Heilkunde in Norwegen	Torstein Bertelsen	37	3	2007
Navneregister	Egil Øvrebø	26	1	1998
Nikolai Wergelands ukjente mormor	Kenneth Bratland / Arvid Skogseth	33	3	2007
Norges kirker. Hordaland bind I og II	Yngve Nedrebø	77	1	2001
Norsk Arkivseminar 1998 i Rosendal	Yngve Nedrebø / Harris	71	1	1998
Norvall Skreien teledata og Norges første elektroniske avis	Yngve Nedrebø	72	1	2005
Norwegian immigrants to the United States.	Yngve Nedrebø	3	1	2004
Nybygg i Årstadveien 22	Yngve Nedrebø	55	2	2006
Nye betalingsformer innen kollektivtrafikken	Irene Vågen	51	1	2004
Okkupasjonssoga frå Sund	Johs. Evensen Hummelsund	45	1	2005
Oksen '1000-kroningen' Seimen i Skåro, Kvam i Hordaland	Nils Valland	5	2	2005
Om kirurgiske candidater, medisinske examinater og de kirurgiske elever	Torstein Bertelsen	31	1	2003
Om Rigsarkiv og Stiftsarkiver, specielt Stiftsarkiv i Bergen	Yngve Nedrebø	5	1	1998
Om spedalskhet i Finnmark	Torstein Bertelsen	37	2	2006
Osbanens postale historie	Jan Bødtker	60	2	2004
Patrioter & fattigfolk. Fattigvæsenet i København ca. 1500-1850	Yngve Nedrebø	41	2	2006
Pionertiden for sykegymnastenes forening i				

Bergen 1899-1925	Jorunn Nerby Vannes	71	1	2000
Pleiestiftelsen for spedalske nr. 1, Bergen 1857-2007	Christopher John Harris	5	2	2007
På jakt etter prestearkiv – et eksempel fra Osterøy	Marianne Herfindal Johannesen	70	1	2001
Reidar Normann Johannessen	Yngve Nedrebø	8	1	2001
Rovmord i Vossafjella 1698	Bjørn Davidsen	36	1	2006
Saksregister	Egil Øvrebø	30	1	1998
Skomakerbispens døtre	Knut J. Erstad / Solveig Barratt Lange	43	2	2004
Skræmmeaparater langs Veiene - kommer vi helskindet Hjem?	Synøve Bringslid	73	1	1999
Slurv, drukkenskap og svindel	Yngve Nedrebø	45	2	2005
Sogeskrift for Tysnes 2005: Eit farande folk: Utvandring og langpendling frå Tysnes	Yngve Nedrebø	35	1	2006
Sogneprest Peder Harboe Hertzberg (1775-1830) og prestegaarden Malmangers avl og udsæd.	Marianne Herfindal Johannesen	61	1	2002
Spennande om norske riddarar	Yngve Nedrebø	75	1	2003
Stadsporten – Norges eneste byport	Christopher J. Harris	21	1	2002
Statens Sjøaspirantskole i Bergen	Geir Blom	6	1	2006
Statsarkiv i Bergen	Egill Reimers	45	2	2007
Statsarkivar Bing	Yngve Nedrebø	5	1	2000
Statsarkivar Einar Jansen	Yngve Nedrebø	5	1	2001
Statsarkivar Ragnvald Martin Samdal	Yngve Nedrebø	5	1	2002
Statsarkivet som dør til fortiden	Gina Dahl	6	1	2003
Statsarkivet til Årstadvollen, byggesaken 1908-1924	Yngve Nedrebø	39	2	2007
Stiftsarkivar Thomas Brown Lie Hermansen	Yngve Nedrebø	5	1	1999
Strandvik skipreides arveskiftebok 1600[-1602]	Jo Rune Ugulen	28	1	1999
Sunnfjordlaget i Bergen 90 år	Yngve Nedrebø	51	2	2007
Svenske krigsfanger i Bergen	Torstein Bertelsen		3	2005
Territorial-Abschnitt «Bergen» 1940-45	Kjell-Ragnar Berge	50	2	2005
The last thirty years at the Vesterheim Genealogical Center and Naeseth Library	Blaine Hedberg	4	1	2004
The Man From God Knows Where	Yngve Nedrebø	69	1	1999
Tidebøner via data	Åslaug Ommundsen	78	1	2004
Til kamp mot nattesvermeri!		67	1	1999
Tinghus i Bergen 1276-1933	Christopher J. Harris	4	1	2003
Tor Amundsen	Yngve Nedrebø	4	1	2007
Tyske soldatar i Førde	Kjell-Ragnar Berge	51	2	2005
Underet i Bergen byrett	Bjørn Davidsen, Yngve Nedrebø	42	1	2000
Vassdragsrett: Sameige i vassdrag etter jordskifte?	Edmund A. Bolstad	11	3	2006
Vegleiing til Digitalarkivet	Bente Kopperdal Hervik	60	1	2001
Verdensborger og fanastril Albert Henrik Mohn og hans etterlatte papirer.	Kirsten Alsaker Kjerland	9	1	2004
Vestlandske Historielags Fællesforening	Yngve Nedrebø	12	1	1999
Vi visste om angrepet	ØivindAsk	46	2	2007
War criminals in Norway	Ron Hatch	61	1	2005
Zur Erinnerung an den Winter 1942-43 vor Petersburg	Yngve Nedrebø	25	2	2007

Arne Eriksen:

Berre eit kvitt hus ?

Innleiing

«Det kvite hus» er ein gammal trevilla i Haukelandsbakken som har overlevd 100 års sjukehusutbygging. I mange år budde direktøren ved Haukeland sjukehus her. Men før Bergen kommune kjøpte eigedomen i 1913 hadde huset ei fortid som lyststad. I våre dagar er villaen kontor for tilsette innan psykisk helsevern og rusmiddelvern i Helse Bergen HF.

I juni 2007 vedtok styret i Helse Bergen HF at det skal byggjast eit nytt og moderne barnesenter på Haukelandsområdet. Dette inneber at Psykiatrisk klinikk, Barne- og ungdomspsykiatrisk klinikk og Barneklinikken må rivast. Berre eit hus vert skjerma. Av konseptrapporten som ligg til grunn for styret sitt vedtak går det fram at : *«Det hvite hus» er vurdert som verneverdig og må som en følge av byggeprosjektet flyttes».*

Så kan ein spørja: Er «Det kvite hus» berre eit kvitt hus eller har huset ei historie som det er verd å få dokumentert? Dei siste par åra har eg forsøkt å samle informasjon om huset og eigedomen det står på, og for meg har dette vore ein spanande prosess.

Typisk nok er det moderne kjeldematerialet om «Det kvite hus» dårleg. Eg har ikkje funne systematisk dokumentasjon om kva huset har vore nytta til dei siste 60 åra. Ein kan difor seia at artikkelen har ei tidsmessig slagside. Det får så vera. Det vil likevel vera slik at det er dei eldste opplysningane som gjer at nett dette huset fortener meir merksemd enn det har fått i nyare tid.

Namnet «Det kvite hus» er av ny dato utan at eg kan påvisa når det vart nytta første gangen. Eigedomen heitte opphavleg «Markusplassen». Men det namnet har også hefta ved andre hus og eigedomar i området. Ei av utfordringane mine har vore å bringa på det reine kor «Markusplassen» eigentleg låg.

Denne artikkelen vil difor dreia seg om følgjande problemstillingar:

Kor kjem namnet «Markusplassen» frå, eller sagt på ein annan måte: kven var Markus?

Kva for eigedom var eigentleg «Markusplassen»?

Kva for bygningar har stått / står på «Markusplassen»? Og kven budde her?

Eit kart frå 1913 – og eit frå 1948

La oss starte med geografien. «Det kvite hus» ligg på den nordvestre delen av Haukelandsområdet med adresse Haukelandsbakken 9. Dette området

vart kjøpt av Bergen kommune i 1913 – omtrent på same tidspunkt som det nye sjukehuset opna. Eigedomen som kommunen kjøpte hadde gardsnummer 14, bruksnummer 2 i Årstad herad, og namnet var Markusplassen og Haukelandsbakken. Kjøpet vart handsama politisk av Bergen kommune. I saksdokumenta til formannskapet finn me eit kart signert major Vedeler. Når ein samanheld kartet med branntakstane over Markusplassen frå 1854, 1867 og 1891 er det råd å identifisera dei ulike bygningane på eigedomen sjå figur 1.

Pil 1 (figur 1) viser den opphavlege Markusplassen, som har namnet sitt etter skulelærar Markus Andersen. Bygningane ved pil nr. 2 er husmannsplassen Haukelandsbakken. Det største huset på denne plassen er løa. Pil nr. 3 peikar på lyststaden Markusplassen. Det som i dag er «Det kvite hus». Av kartet går det fram at huset på lyststaden har vore delt opp i fleire seksjonar. Hovudhuset på lyststaden er den delen som ligg nærast parkanlegget. Og det er dette hovudhuset som framleis eksisterer.

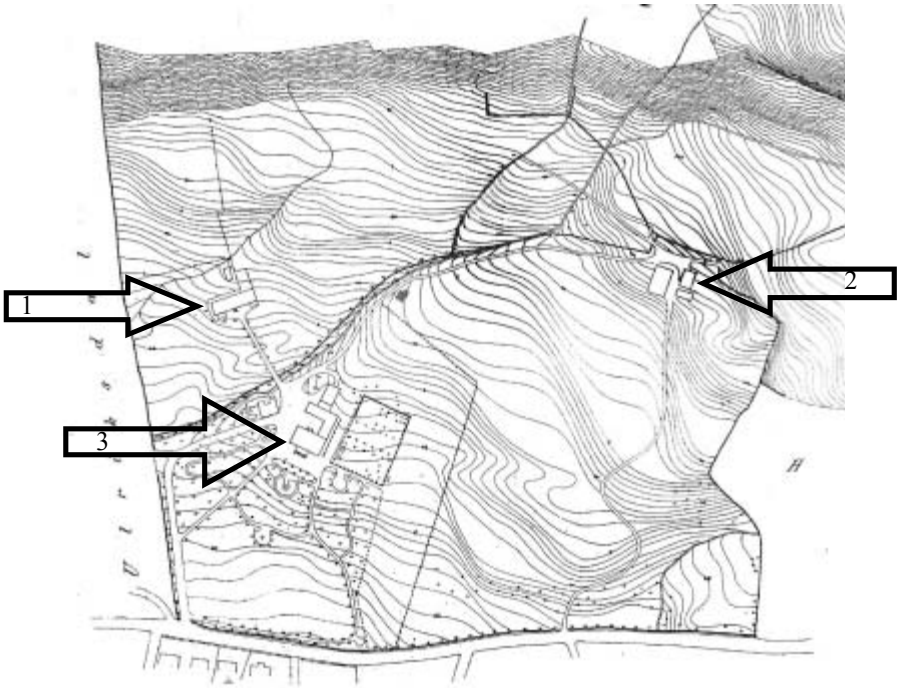

Figur 1: Kart over Markuspladsen (utsnitt).
Kjelde: Bergens kommunes forhandlinger sak nr. 43 1913/14.

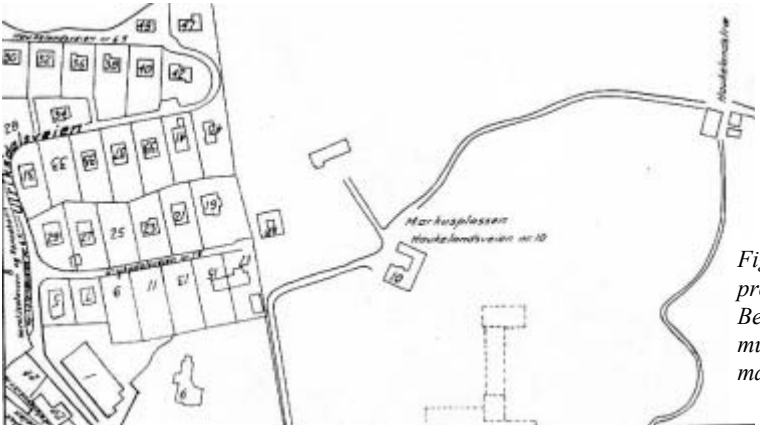

Figur 2: Kart produsert av Bergens Kommunale Oppmålingsvesen.

På Bergensantikvariatet kom eg nyleg over eit kart frå Bergens Kommunale Oppmålingsvesen (figur 2) som stadfestar hypotesen over. På dette kartet er det som var Markus Andersen sitt hus (1) namnlaust. Lyststaden (3) har fått namnet Markusplassen. Og husmannsplassen (2) heiter her Haukelandstræ, som nok har vore det opphavlege namnet på sjølve plassen.

Kartet i figur 2 er sannsynlegvis utgjeve i 1948, men oppmålinga må vera gjort tidlegare sidan me berre ser ei skisse av Barneklinikken som vart opna i 1947. Målestokken på kartet er 1:4000. Det inneber at det må ha vore om lag 80 meter mellom Markus Andersen sitt hus og lyststaden.

Kort om eigedomsforholda

Namnet Markusplassen må vera om lag 200 år gamalt, og eg skal koma attende til kven Markus var. Men eigedomen Markusplassen må vera av noko yngre dato. Så vidt eg kan sjå dukkar han opp i samband med skiftet etter Ingeborg Benedicte Janson (1786 – 1849).

Ingeborg Janson var dotter av Herman Didrich Janson og Christiane Benedicte Krohn. Familien hadde på byrjinga av 1800-talet hand om store eigedomar i Bergensområdet med Damsgård hovedgård som eit sentralt midtpunkt. I 1805 arvar Ingeborg Janson garden Haukeland etter bestefaren Wollert Krohn og hans bror Dankert. Ingeborg gifter seg med Edvard Hagerup (1781 – 1853) i juli 1808. Vigselen går føre seg med stor festivitas – med biskop Johan Nordahl Brun i spissen - på Damsgård hovedgård. Hagerupfamilien får ein framtredande posisjon i Bergen, og Edvard Hagerup sjølv vert etter kvart stiftamtmann.

I 1849 døyr Ingeborg Janson. Ho og Edvard Hagerup hadde 8 born. Familien sin eigedomsportefølje vert delt mellom Edvard og dei 8 borna. Dottera Christiane Margrethe Hagerup (1812 – 1872) og mannen hennar Adam Walter Müller (1791 – 1874) fekk i følgje skiftet «*Markuspladsen og Hauke-*

landsbakken». Markusplassen – og Haukelandsbakken – vart skilt ut frå hovudbruket Haukeland i samband med skiftet etter Ingeborg Janson i 1849. Skøyta er datert 18. august 1850, og skylddelinga 13. september 1850.

Adam Walter Müller eig Markusplassen fram til sin død i 1874. Då vert eigedomen overtatt av Christopher von Tangen. I 1913 kjøper Bergen kommune Markusplassen frå dødsbuet etter enkefru Rikke Marie von Tangen. Eigedomen vert no ein del av Haukeland sjukehus og seinare overført til Hordaland fylkeskommune. I 2002 overtek staten som sjukehuseigar, og Helse Bergen HF eig no Markusplassen.

Slik kan me gjera unna 200 års eigarskap på nokre få liner. La oss no sjå på detaljane – og me startar med han som gav plassen namn.

Skule-Markus

På byrjinga av 1800-talet var Årstad sokn lagt under presten i Hospitalkyrkja i Bergen. Frå 1808 til 1828 var Johan Ernst Welhaven (1775 – 1828) - far til diktaren Johan Sebastian Welhaven (1807 – 1873) - sokneprest i Hospitalkyrkja. Sokneprest Welhaven var sterkt oppteken av skulesaka og ivra for å få etablert skule i Årstad. På eit møte med kyrkjelyden hausten 1810 fekk han aksept for å starte omgangsskule.

Figur 3: Det kvite hus anno 2007 (Foto: Arne Eriksen)

Welhaven tilsette Markus Andersen (1793 – 1839) som skulelærar. Markus var frå Breistein i Hammer (Åsane) - son av bonde Anders Askieldsen (48 år i 1801) og Johanna Tollevsdotter (46 år i 1801). I følgje kyrkjeboka for Årstad vart Markus konfirmert 16 år gamal i 1810. Han kom sannsynlegvis til Haukeland for å gjera teneste då han var i 12 årsalderen. Me kan tenkja oss at dette var ein kar med eit kvikt hovud, og at soknepresten difor tok sjansen på å gje jobben som omgangsskulelærar til ein oppegåande konfirmant. Me veit også at Markus Andersen var funksjonshemma og at han brukte krykker. Welhaven skal ha sagt at skulelæraren *«enten med Hest eller Baad afhentes til Skoleholdet»*

Me kan kanskje stussa litt over at ein kar med funksjonshemming kom så lett til skulelærarposten. Litt av forklaringa på dette finn me i korleis skulelærarar vart rekrutterte på denne tida. For å gjera lærarjobbar attraktive innførte kongen på 1700-talet ei ordning der skulelærarar vart fritekne for militærteneste etter 7 års teneste i skulen. Ordninga vart ikkje berre sett på med blide auge frå militært hald. Dei var skeptiske til at mange gode, potensielle soldatar kunne gå fri. I følgje boka om Haukeland skule måtte til dømes biskop Arentz i Bergen senda ut eit rundskriv til prostane i bispedømet der dei vart rådde til å rekruttera *«vanføre, halte, krokryggede og ellers små uanseelige personer som ikke stikke de herrer officerer for meget i øinene»* (sitert etter Haukeland skole 1946).

Markus Andersen vart ein avhalden lærar i Årstad - til tross for sin enkle bakgrunn. Under tilnamnet Skule-Markus heldt han fram i arbeidet i 29 år. I 1814 gifta han seg med enke Synneva Andersdotter. Dei fekk tre barn, men berre dottera Johanne vaks opp.

Frå først av drog altså Markus Andersen rundt på gardane for å halda skule. Men i 1832 fekk Claus Winther Kamstrup (1800 – 1839) – Welhaven sin etterfølgjar i prestestillinga - etablert ordning med fast skule. Frå sommaren 1832 var skulen leigetakar i Hagelsteen sitt hus ved Årstadbroen. Dette huset vart frå same tidspunkt bustad for Markus Andersen. Han hadde tidlegare vore forpaktar på garden Rennebø.

Hovuddelen av desse opplysningane om Markus Andersen har eg funne i jubileumsbøkene om Haukeland skole frå 1946 og 1996 samt i boka om Årstad menighet. Så vidt eg kan forstå byggjer dei alle delvis på eit upublisert manuskript av Eknæs om skulehistoria i Årstad fram til 1915. Og jubileumsbøkene har også informasjon om Markusplassen. I ei skuleberetning frå 1838 vert det nemleg vist til at skulehuset tilhøyrer Markus Andersen. Skulestova skal ha hatt plass til 60 – 70 elevar.

Markus Andersen var altså leigetakar i 1832, medan han sjølv eigde skulehuset i 1838. Spørsmålet er om me kan finna ei forklaring på dette. Min teori er følgjande:

Markus Andersen inngår eit leigeforhold til Hagelsteen sitt hus i 1832. Hagelsteenfamilien eigde på denne tida store delar av det me kan kalle for mølleindustrien i Bergen. Mellom anna kjøpte Diderich Hagelsteen (1779 – 1831) fleire møllar og eigedomar langs Møllendalselva på byrjinga av 1800-talet. Diderich Hagelsteen døyr i 1831 (Hagelsteen 1946). Me kan då tenkja oss at eit av husa han eigde i Møllendal vart omgjort til skulestove og so seinare kjøpt av Markus Andersen.

Neste hypotese er at Markus Andersen flyttar huset. I følgje Bergen byleksikon kjøpte (eller kan hende bygsla?) Markus Andersen Markusplassen ein gang tidleg på 1800-talet. Markusplassen vert omtalt som eit stykkje utmark som vart skilt ut frå Haukeland gard. I Årstad skulehistorie heiter det at Markus Andersen fekk leige eit stykke utmark på oppsida av vegen like ovanfor Haukeland skule (der den låg i 1946).

3. november 1846 er det branntakst over «*Markus Andersens Bygning*» høyrande til garden Haukeland. Huset vert målt til 24 alen langt, 11 ¾ alen bredt og 4 alen høgt. Med andre ord eit stort hus – det har mellom anna 17 dører. Huseigar er enkja etter Markus Andersen. Inklusiv eit lite tilbygg vert taksten sett til heile 470 spesidalar. Vel så opplysande er det at det i takstdokumentet vert vist til ei tidlegare takstforretning - frå 19. august 1835. Dokumentasjon frå 1835-taksten har eg ikkje funne, men det er rimeleg å tru at dette kan ha vore første branntakst etter at Markus Andersen flytta Hagelsteen sitt hus til Markusplassen.

So langt kan me konkludera med at Markusplassen har sitt namn etter skulelærar Markus Andersen som flytta med familie og hus med skulestove til ein tomt under Haukeland omkring 1835.

Haukelandsbakken

Eg har allereie sagt at Christiane Margrethe Hagerup og Adam Walter Müller arva Markusplassen og Haukelandsbakken etter Ingeborg Janson. Haukelandsbakken figurerer under fleire namn i kjeldematerialet mitt. I boka om Haukeland skole frå 1996 (s.51) finn me til dømes eit bilete av plassen der tunet feilaktig vert omtalt som Markusplassen (figur 4). Dei bygningane me ser på figur 4 er Haukelandsbakken eller Øvre Haukelandstræet som plassen også var kalla jf. figur 1 og 2.

I samband med at Statsbygg oppførte Bygg for biologiske basalfag (mellom anna medisinarstudiet ved Universitetet i Bergen) vart det gjort undersøkingar omkring behovet for å ta vare på denne husmannsplassen som kulturminne. Førstearkivar Per Johan Lavik skriv følgjande i eit notat frå april 1996:

«I tillegg til at husmannsplassar høyrer til prioriterte satsingsområde for kulturminnevernet, fyller Markusplassen såleis ei rekkje klassiske kriteria for

fredningsverdi: Autentisitet, representativitet, »sjeldenhet» og miljøverdi. Ei flytting tvungen fram av utbyggingsomsyn må ha som mål ein rekonstruksjon som så langt det på nokon måte er råd tek vare på og gjenskapar desse kriteria.» (Fylkesarkivet i Hordaland).

finna alternativ tomt. Likevel gjekk dette kulturminnet tapt.

»Den smukke gaard»

Då skal me endeleg konsentrere oss om lyststaden Markusplassen. Bjørn

Figur 4: Haukelandsbakken. Kjelde: Haukeland skole 1996

Me ser at Lavik nyttar namnet Markusplassen, men dokumentasjonen i fylkesarkivet klargjer at det i røynda er snakk om husmannsplassen Haukelandsbakken eller Øvre Haukelandstræet. Kulturminneundersøkingane frå 1990-talet dokumenterte at dette var bygningar som sannsynlegvis var frå tidleg på 1700-talet.

Saka kring Haukelandsbakken fekk diverre ein sørgjeleg utgang. Så langt eg kan sjå tyder saksdokumenta på at alle partar var samde om at husmannsplassen skulle takast vare på. Det vert mellom anna lagt ned mykje arbeid i å

Trumpy (1977) skriv at bygginga av dei klassiske lyststadene i Bergensområdet fann stad i perioden 1750 – 1850. På byrjinga av 1800-talet var det etablert om lag 70 større frittliggjande byborgarhus ikring Bergen. Trumpy peikar vidare på at det låg ei medviten planlegging attom etableringa av lyststadene: «*Hovedhuset ble plassert meget iøynefallende i terrenget, lystgården skulle være uttrykk for eierens posisjon og velstand. Derfor ble tomten valgt med omhu, enten på en høyde med vidt utsyn til alle kanter, ……..eller på et platå med gode utsiktsforhold*» (Trumpy 1977). Den som i dag kikkar

ut av vindauget i 2. etasje i «Det kvite hus» kan berre førestilla seg den flotte utsikta ein hadde her på midten av 1800-talet. I dag er det særleg dei gamle, flotte trea i parken nedanfor huset som tek mykje av utsynet.

Me må vel heller anta at dette viser til sjølve eigedomen som Christiane Margarethe Hagerup og Adam Walter Müller fekk i det nemnde arveoppgjeret i 1850. Sjølve eigedomsovertakinga vart tinglyst først i 1852.

Figur 5: Årstad. Til venstre i bakgrunnen lyststaden Markusplassen. Til høgre for Markusplassen ser me også Haukelandsbakken. Kjelde: UiB Billedsamling Fotograf Ralph L. Wilson 1920 – 1930

Helmich Janson skriv følgjande om Adam Walter Müller i ein artikkel om Hagerup-familien: «*Fik hos sin Svigerfader, den skjønne Gaard Markuspladsen»* (Janson 1910). Dette kan tyde på at det var Edvard Hagerup som bygde Markusplassen. Eg har ikkje funne dokumentasjon på at dette er tilfelle. 16. februar 1854 vert det etter krav frå rittmeister Adam W. Müller utført branntakst over rittmeisteren sine bygningar på Markusplassen - matrikkelnummer 161 – løpenr. 336b. Same dag er det også takstforretning på eigedomen Haukelandsbakken – også etter krav frå Müller. Dette er første branntakst eg

kan finna frå lyststaden. På Markusplassen er det i følgje taksten oppført to våningshus. Det eine har to etasjar og ein takst på 5000 spesidalar. Dette må vera «Det kvite hus». Det andre huset er noko større i flatemål, men har berre ein etasje og er taksert til 670 spesidalar. Det må vera huset etter Markus Andersen.

Knytt til lyststaden er det i tillegg oppført kjellarbygning, eldhus og redskapsbygning. Desse er taksert til 800 spesidalar. Bygningsmassen på Haukelandsbakken vert taksert til 700 spesidalar.

Hovudhuset er i 1854 oppmålt til lengde 28 alen, breidde 16 ¼ alen og høgde 10 alen. Me kan omrekna 1 alen til 62,7 cm. Dette gjer ei lengde på 17,55 meter og ei breidde på 10,18 meter. Eg har målt «Det kvite hus» i januar 2006. Og finn då ei lengde på 17,75 meter og ei breidde på 10,30 meter.

Av taksten får me altså dokumentert Adam W. Müller sin eigarskap til Markusplassen - og Haraldsplassen. Det går også fram av taksten at det på Markusplassen ligg ei bygning som skil seg dramatisk frå alle dei andre. Dette kjem til uttrykk gjennom at dette huset vert taksert til 5000 spesidalar aleine. Og oppmålinga stadfestar at dette må vera det som i dag vert kalla for «Det kvite hus», men som no burde få att sitt eigentlege namn: Lyststaden Markusplassen.

23. august 1867 er det igjen takst over Markusplassen etter krav frå Adam W. Müller (branntakstprotokoll for 1867). Bygningane har same mål som i 1854.

På grunnlag av desse opplysningane finn eg det mest sannsynleg at det var Adam W. Müller som bygde lyststaden på Markusplassen. Med utgangspunkt i tinglysing av eigedomsovertakinga og branntakst vil eg argumentere for at huset er reist mellom 1852 og 1854.

Kven var så denne Adam Walter Müller som hadde råd til å etablere lyststad med parkanlegg på Haukeland. Han vart fødd i 1791 og døypt i Korskirken. Foreldra var krambuhandlar Johan Joseph Müller f. 1762 og Helena Torgersen f. 1763. Adam Walter Müller løyste borgarbrev i 1812.

Helmich Janson skriv at Müller var gift fire gongar og at han til saman hadde 21 barn med sine 4 ektefellar (Janson 1910). 12. mai 1835 vert dåverande enkemann / kjøpmann / rittmeister Adam Walter Müller gift med den 21 år yngre Christiane Margrethe Hagerup. Dette skulle verta eit langt ekteskap, og dei fekk 9 barn saman. I følgje folketeljinga for 1865 bur familien på dette tidspunkt i Nykirkens Sogn i Bergen. Dei må altså ha nytta eigedomen på Markusplassen som lysthus og feriebustad slik andre borgarar i Bergen også gjorde på denne tida.

Adam Walter Müller må ha vore ein sentral person i det bergenske næringsliv på midten av 1800-talet. Den som byrjar å bla i litteratur om emnet vil finna massevis av referansar. I ut-

gangspunktet dreiv Müller i manufakturbransjen mellom anna saman med F. G. Gade i Nordre Muregård. Av bøkene om Arne fabrikker og Dale fabrikker går det fram at den kjende gründer og industripioner Peter Jebsen hadde mykje av sin bransjekunnskap frå Müller. Jebsen byrja hos Müller som det me i dag ville kalla trainee, då han kom til Bergen i 1843.

Figur 6: Adam Walter Müller (1791–1874). Kjelde: Keilhau 1951.

Samarbeidet må ha utvikla seg for Müller bidrog også med finansiering av Jebsen sine seinare industriprosjekt. Me finn også Adam Müller omtalt som bankier i samband med industrietableringa i Salhus på byrjinga av 1860-talet «*Bankier Müller forstrakk firmaet med penger, betalte ut dets regninger og kasserte inn tilgodehavender mot en ganske høy provisjon*» (Fasting 1945).

Adam Walter Müller var medlem av «Det Nyttige Selskab», og deltok i det som var opprettinga av det første dampskipsselskapet i Noreg. Saman med kjende folk som Wilhelm Frimann Koren Christie, Edvard Hagerup, Georg Mowinckel og John Grieg kjøpte han i 1825 dampskipet «Oscar» for å trafikkera ruta mellom Bergen og Christiania. Dette var inga lukkeleg forretning og båten vart raskt seld. Men Müller hadde nok fått smaken på skipsfart. Han skulle seinare delta i etableringa av Det Bergenske Dampskibsselskab der han også var medlem av direksjonen frå 1851 – 1859.

Det vil difor ikkje overraska nokon at Adam Walter Müller var mellom dei 10 største skatteytarane i Bergen i 1853. Og i arveoppgjeret etter Müller i 1874 finn me at han hadde ein stor og variert aksjeportefølje i til dømes Noregs Bank, Det Norske Brandassuranseselskab, Bergenske Dampskibsselskab, Fiskeguanoselskabet i Christiania, Det Søndenfjeldske Damskibsselskab, Gascompagniet, Bergen Museum samt ein rekkje partar i skip.

Sjølv om Adam Walter Müller både står fram som forretningsmann og bankmann skriv han seg ofte som rittmeister. Denne tittelen er knytt til stillinga Müller hadde i «Bergens borgervæbning».

Borgarvæpninga skulle frå starten ta seg av forsvaret av byen, og korpset sin historie går attende til 14- og 1500-

tallet. Korpset hadde varierande oppgåver og organisering opp gjennom tida fram til nedlegginga i 1881. Frå 1. mai 1818 vart det til dømes organisert eit ridande politi med 24 medlemer: Bergens ridende Borgergarde. Opprettinga av denne garden var sanksjonert av kongen, og dei hadde primært ansvar for å eskortere kongelege og andre notabilitetar, men hadde også ei rolle i høve til uorden og krig. I utgangspunktet var politimeisteren korpset sin sjef, men frå 1824 vart sjefen utnemnd av kongen med tittel av rittmeister. Og det var altså denne stillinga Adam Walter Müller hadde frå 1832 til 1841.

I følgje Wiesener var det ulike motiv som låg til grunn for å delta i den lokale garden:

«Den elegante uniform i forbindelse med den ædle hestesport gjorde, at adgangen til garden var meget eftertragtet av Bergens flotte kavallerer. Dertil kom at man blev fri for andre borgerlige militære pligter. Om gardens militære aand og dygtighet nogensinde har været fremragende, tør vel betviles.» (Wiesener 1914, s. 464)

Det kan sjå ut som om ekteparet Müller flytter til Markusplassen på sine eldre dagar. I følgje kyrkjeboka for Årstad bur dei begge der når dei døyr: Christiane Margrethe i juni 1872 og Adam Walter – av lungebetennelse – i august 1874.

Nye eigarar

23. september 1874 får Christopher von Tangen auksjonsskjøte på Markusplassen for 14.500 spesidalar. Overtakinga vert tinglyst 3. oktober same år. Lyststaden Markusplassen får no nye eigarar. Den nye eigaren må også kunne seiast å tilhøyra den økonomiske eliten i Bergen på 1800-talet.

Figur 7: Christopher von Tangen
Kjelde: Lorentzen

Von Tangen slekta har sine røter frå garden Tangen eller Tangenhof i nærleiken av den vesle byen Goldenstedt i Oldenburg, Tyskland. Familien etablerte seg i Bergen mellom 1730 og 1740 - etter kvart med eige handelshus på Bryggen. Dei skulle verta nokon av byen sine mest prominente borgarar.

Frode Ulvund skriv i si hovudoppgåve i

historie om handelsfirmaet «Herman von Tangens Sønner» der Christopher von Tangen var sjef frå omkring 1850 og fram til sin død i 1891 (Ulvund 1994). Firmaet vart etablert med utgangspunkt i Nordlandshandelen. Seinare vart verksemda utvida til også å gjelda forsikring, bank, industri og skipsfart. I 1860 var «Herman von Tangens Sønner» i følgje likninga fjerde største skatteytaren i Bergen.

Christopher von Tangen (1818 – 1890) gifter seg i 1848 med Rikke Marie Eeg (1825 – 1913) frå Kristiansand. Dei får fem barn.

Familien von Tangen nytta nok primært Markusplassen som lyststad. Dei budde elles på Øvre Korskirkealmenning. I følgje Bernt Lorentzen si bok om von Tangen familien var det ofte ope hus med stor selskaplegheit på Markusplassen. Eit av høgdepunkta er kong Oscar II og prins Carl sitt besøk i Bergen i 1879.

Besøket vert første gang omtalt i Bergen Tidende fredag 18. juli. I den påfølgjande veka får bergensarane meldingar frå festkomiteen om eskortering av kongeskipet, tidspunkt for når kongen vil stige i land på dampskipsbryggja ved Holbergsalmenningen, prosesjon til Bergenhus, festforstilling i Bergen Teater og fyrverkeri ved Lungegaardskaien. For vårt føremål noterer vi frå referat i Bergens Tidende at kongen laurdag 26. juli - kl. 4 om ettermiddagen - kjørte for å dinere hos kjøpmann Chr. Von Tangen *«paa hans smukke Landsted Markuspladsen»* (BT måndag 28. juli 1879).

Figur 8: Markusplassen august 1965. [1] *Bygginga av Psykiatrisk klinikk pågår. Pilen syner våningshus 2. Lyststaden til venstre.*

Christopher von Tangen døyr i 1890. Han etterlet seg ein stor arv – det er over 1,3 mill. kr. til fordeling i buet. Rikke Marie von Tangen får halvparten av arven inklusiv eigedomane Øvre Korskirkealmenning 1 og Markusplassen. Markusplassen er verdsett til kr. 15.000.-

Etter Christopher von Tangens bortgang er det ny branntakstforretning på Markusplassen i august 1891. For eigedomen møtte arkitekt Madsen. Han kan opplyse at det er gjort endringar i bygningsmassen sidan 1867 (og 1854). Våningshus nummer 2 er no rive, og eit nytt hus er oppført. Denne bygningen er 3 – 4 meter høg med gråsteinsmur. Den inneheld mellom anna stall.

Så vidt eg kan forstå inneber dette at Markus Andersen sitt hus vart rive ein gang mellom 1867 og 1891. Ein kan tenkja seg at det nyoppførte våningshus 2 har vore nytta som forpaktarbustad på Markusplassen. Det er også rimeleg å tenkje seg at våningshus 2 var sett opp på den gamle tomta etter Markus Andersen sitt hus (jf. figur 1 og 2). På figur 5 peikar pilen på våningshus 2. Dette huset vart vel rive i samband med bygginga av Psykiatrisk klinikk midt på 60-talet.

I november 1893 får enkefru Rikke Marie von Tangen tinglyst ein deklarasjon der ho erklærer eigedomen fri for odel.

Von Tangen familien må ha likt seg på Haukelandsområdet. I 1895 kjøper Rikke Marie og Christopher sin son – Johan Lyder von Tangen (1856 – 1931) - naboeigedomen Nordalset (g.nr. 18, b.nr. 1) frå Albert Bredal og hustru for kr. 24.000.- Sannsynlegvis set han umiddelbart i gang med å gjera store endringar. For allereie 3. september same år vert det gjennomført branntakstforretning. I følgje branntaksten var eigar sjølv tilstades «*og paaviste bygningerne, der endnu ikke er ferdig med hensyn på indredning*». Von Tangen har altså ført opp eit nytt bygg, og av taksten går det vidare fram at huset på eigedomen har tårnbygning. Dermed veit me sikkert at dette er det raude huset i Ulriksdal – sentralt plassert mellom Haukeland universitetssjukehus og Haraldsplass.

Når det gjeld namnet Ulriksdal vart dette tinglyst som framtidig namn på eigedomen 13. september 1895. Frå 1922 og utover vart det skilt ut ein rekke parsellar frå Ulriksdal til einebustader i området.

I folketeljinga for Årstad i 1900 er det oppgjeve at enkefru Rikke Marie von Tangen bur i Kristiania. På Markusplassen styrer forpaktar Anders Johannessen, fødd 1855 i Os, og gift med Sigrid, fødd 1855 i Fusa. Men i tillegg budde det både husbestyrerinne, tenestejenter, herskapskusk, husmor og gardsdreng på hovudbruket.

12. mars 1913 døyr Rikke Marie von Tangen. Det tek 2 år før buet endeleg er oppgjort. Men allereie på slutten av 1913 vert Markusplassen seld.

Bergen kommune kjøper Markusplassen

Salet av Markusplassen frå Rikke Marie von Tangen sitt dødsbu til Bergen kommune finn me registrert i Bergen Panteregister. Det går fram av panteregisteret at Herman von Tangen overtok huset på skiftet for kr. 163.200.- og selde det vidare til kommunen for kr. 170.000.- Salet er tinglyst 26. november 1913. I annan litteratur om Markusplassen har det vore referert til at kommunen overtok eigedomen på eit tidlegare tidspunkt (Jansen 2001), men november 1913 er altså det korrekte. Dette vert også dokumentert gjennom Bergen kommune sin sakshandsaming av kjøpet frå oktober 1913.

Bergen kommune si overtaking av eigedomen vart sjølvsagt underlagt formell behandling i Bergen formannskap. Me finn innstillinga med saksutgreiing i sak nr. 43 1913/14. Av saka går det fram at ordførar Joh. Ludw. Mowinkwel har forhandla direkte med Herman von Tangen om overtaking av Marcuspladsen i Årstad. I saka ber ordføraren om godkjenning for kjøp og kjøpesum kr. 170.000.-

Av saka kan me lesa at eigedomen nå omfattar 85.840 m^2 dyrka mark, 8.480 m^2 nylende, 19.020 m^2 utmark og 168.150 m^2 ur og fjell (mot Ulrikken). Skylda er på 4 mark 86 øre. Det er ingen heftingar eller odel (jf. deklarasjon frå Rikke Marie von Tangen).

«Chefen for bygningsvedlikeholdet» i kommunen har teke opp ein oversikt over bygningane som vert omfatta av eigedomen:

«Hovedbygningen indeholder i 1ste etage 4 værelser, pikeværelse og kjøkken, i 2den etage 5 værelser og i loftetagen 2 værelse og diverse kammere. Tilbygningen indeholder i 1ste etage rullebod, vaskehus, vinkjælder, badeværelse og andet utrum. I 2den etage er 1 værelse med kabinett og kjøkken. I forbindelse med tilbygningen er vognremisse og høiloft. Den saakaldte gjestebygning indeholder i 1ste etage 3 værelser og kjøkken og i loftetagen 1 værelse med kjøkken samt endel sovekamre. I kjelderen er vaskerum. Adskilt frå denne bygning ved en brandvæg er opført stald, fjøs og ladebygning. I stalden er indredet 4 spiltaug, sælekammer og furagerum. Samtlige disse bygninger er i godt vedlikeholdt stand, dog vil oppudsing av en del av værelserne bli nødvendig» (Sak 43 – 1913/14).

På eigedomen er det også eit paktarbruk. Vurderinga av dette er følgjande:

«Paa pagterbruket er vaaningshus, fjøs og ladebygning. I pagterhuset er indredet 1 værelse med kammer og kjøkken. Disse bygninger er gamle og av liten værdi (Sak 43 – 1913/14).

Bygningstaksten vert sett til kr. 39.280.-

I magistraten sine vurderingar går det fram at eigedomen grenser mot Haukeland som kommunen allereie har erverva. Magistraten seier vidare »*at der ikke for tiden egentlig kan paavises*

noget specielt kommunalt behov, som skulle tilsige et saadant kjøp» (Sak 43 – 1913/14)..

Magistraten peikar likevel på at det kan verta aktuelt å leggja veg til Ulrikken over eigedomen. Vidare seier han at «*også for sykehuset kan eiendommens erhvervelse faa nogen betydning, forsaavidt som der kan være spørsmaal om at anvise direktøren eller sykepleierskene bustad i eiendommens bygningar. Dette spørsmaal er dog endnu ganske aapent»* (Sak 43 – 1913/14).

Magistraten sitt viktigaste argument for kjøp «*er den almindelige interesse, som kommunen har av at sikre sig grund i det her paagjældende strøk med den fremtidige utvikling for øie, dels for, om spørsmaal herom skulle melde sig, at kunne anvende dele av eiendommen til kommunale byggeforetagender, dels for gjennom raadighet over grunden at kunne sikre sig en hensigtsmæssig regulering, og dels og fornemmelig for gjennem utparcellering av eiendommen at kunne øve regulerende indflydelse paa tomteprisene i de nærmestliggende dele av Aarstad»* (Sak 43 – 1913/14).

I saka vert det vidare argumentert for at den nye sporvegen til Haukeland og det faktum at Årstad skal verta ein del av Bergen kommune talar for kjøp.

På fleire punkt i saksframstillinga vert det peikt på at den framforhandla prisen på eigedomen er høg. Magistraten konkluderer likevel med å tilrå kjøpet, og formannskapet sluttar seg samrøystes til denne innstillinga. I vedtaket legg formannskapet også til grunn at det bør setjast i gang arbeid med reguleringsplan – gjerne i form av ein konkurranse. Formannskapet ber også om at det snarast vert lagt fram eit forslag om korleis bygningane skal nyttast.

Direktørbustad

I følgje Carl W. Janssen var spørsmålet om bustad for direktøren ved Haukeland sjukehus oppe ved fleire høve under byggjeprosessen tidleg på 1900-talet. Den første direktør på Haukeland var kirurgen Jørgen Christian Aall Sandberg (1850 – 1942). Og ein gang etter 1913 flytter Sandberg inn på Markusplassen.

Etter Jørgen Sandbergs bortgang i 1942 har «Det kvite hus» på Markusplassen vore nytta til ymse føremål som til dømes kontor og skule. Huset si etterkrigshistorie får vera eit anna prosjekt, men det må påpeikast at sjølve bygget har vore inne i ei negativ utvikling. Til dømes er begge pipene borte, inngangspartiet er øydelagt og innvendig er det «modernisert» slik at mesteparten av dei gamle bygningsmessige detaljane er forsvunne.

Oppsummering

I denne artikkelen har eg forsøkt å presentera viktig trekk av historia til det som i dag er ei anonym trebygning på Haukelandsområdet «Det kvite hus». Eg har dokumentert at huset opphaveleg var Lyststaden Markusplassen

oppført ca. 1852 / 54 som landstad for familiane Müller og von Tangen. Frå 1913 er Bergen kommune eigar, og huset vert ein del av sjukehusanlegget på Haukeland.

Det har historisk vore andre bygningar på gardsnummer 14, bruksnummer 2 i Årstad herad. Dei er alle rivne med unnatak av «Det kvite hus». Dette har vore ein konsekvens av sjukehuset sitt behov for areal. Til tross for protester frå kulturminnevernet.

Lyststaden Markusplassen må ha vore eit flott lystanlegg då det vart vitja av kong Oscar i 1879, og nokre spor etter tidlegare storheit er framleis å finna. Det er difor godt å konstatere at Helse Bergen HF no har gjort vedtak om å ta vare på Markusplassen, når sjukehuset igjen har behov for å utvida. Ein tenkjer seg at huset skal flyttast til ei tomt like ved, og det ligg føre ein rapport som skisserer ulike lokaliseringsalternativ. Ein kan berre håpa på at det i denne prosessen også vert lagt ned nokre ressursar for å gjenskapa noko av huset sitt arkitektoniske utforming og særpreg.

Figur 9: Jørgen Sandberg på Markusplassen. Kjelde: Janssen 2001

Kjelder:

Bergens komm. Kart over Bergen i 53 plater (1948). Bergen oppmålingsvesen

Bergens kommunes forhandlinger Indstilling ang. bevilgning til indkjøp av eindommen Markuspladsen i Årstad. Nr. 43 1913/14.

Bergens Tidende: Annonsar og artiklar om kong Oscar II sitt besøk i Bergen juli 1879

Digitalarkivet: Aktuelle folketeljingar, databasar og kyrkjebøker

Fylkesarkivet i Hordaland: Saksmappe M 7660. Øvre Haukelandstræet (Markusplassen)

Helse Bergen HF Styresak nr. 45/07

Statsarkivet i Bergen: Branntakstprotokollar, Panteregister, Skifteprotokollar for Årstad, Bergen, Midthordland

Universitetet i Bergen: Billedsamlinga

Litteratur:

Bendixen, B.E.: *Den gamle kongsgaard Aalrekstad, nu Aarstad* i Bergens historiske forenings skrifter No. 4 1898.

Espelid, Knut L.: *Til Medborgernes Sande Vel. Det Nyttige Selskab 1774 – 1974*. Bergen 1975.

Fasting, Kåre: *Salhus blir industristed* i Fotland, Nils: Salhus i gamal og ny tid. 1945.

Frølich, Astrid & Geir, Helge Johnsen & Einar H. Kolbjørnsen *Haukeland skole. Ved Ulrikens fot i 150 år*. Bergen 1996.

Grieg, Sigurd: *A.S Arne Fabrikker 1846 – 1946*. Bergen 1946.

Hagelsteen, Johan: *Gamle møller i Bergen* i Bergens historiske forenings skrifter No. 52 1946.

Hartvedt, Gunnar Hagen: *Bergen byleksikon*. 3. opplag med supplement. Kunnskapsforlaget 1999.

Haukeland skole: *Haukeland skole i 100 år. Litt om skolens utvikling i Årstad*. 1946.

Helland, Amund: *Topografisk-statistisk beskrivelse over Bergen*. Band I & II. Kristiania 1816.

Janson, Helmich: *Familien Hagerup* i Bergens historiske forenings skrifter No. 16 1910.

Janssen, Carl W. m.fl.: *Haukeland sykehus. En medisinsk hjørnesten siden 1912*. Eide forlag 2001.

Jensen, Helge, m.fl.: *Landås. Fra lystgårder og husmannsplasser til drabantby*. Kanonhaugen forlag. 2. opplag 2004.

Keilau, Wilhelm: *Norges eldste linjerederi. Jubileumsskrift til Det Bergenske Dampskibsselskabs 100-års dag*. 1951.

Lorentzen, Bernt: *Dale Fabrikker 1879 – 1959*. Bergen 1960.

Lorentzen, Bernt: *Handelshuset Herman von Tangens Sønner A/S. 200 års jubileum 1746 – 1946*. J.D. Beyer A/S Boktrykkeri 1946.

Trumpy, Bjørn: *Bergenske Lyststeder*. Bergen 1977.

Ulvund, Frode: *Bonden, silda og handelsmannen: handel i kyst-Sunnfjord ca. 1840 – 1875*. Hovudoppgåve i historie. Universitet i Bergen. 1994.

Wiesener, Anthon M. *Bergens borgervæbning* i Carl Geelmuyden og Haakon Schetelig: Bergen 1814 – 1914 utgit av Bergens Kommune. Bind 1. Bergen 1914.

Årstad menighetsråd: *Årstad kirke 100 år*. 1990.

---

1 Biletet stammer frå eit fotoalbum som dokumenterer utbygginga av Psykiatrisk klinikk. Albumet vart funne av sekretær Elin Gullaksen ved Fageininga i Psykiatrisk divisjon under ei oppryding sommaren 2007. Det er no deponert i Fylkesarkivet.

John Herstad:
Digitalarkivet 10 år!

Digitalarkivet runder i disse dager ti år og jeg vil få lov å gratulere med jubileet og en enestående suksess. Jeg minnes med glede de hektiske dagene og ukene høsten 1997 da vi la strategien og tok de viktige avgjørelsene, først innad i Arkivverket og deretter i samarbeid med departementet.

Anledningen til å skape noe nytt bød seg da det ble klart at opplegget for Teleslekt, slik det ble drevet av Nasjonalbibliotekavdelingen i Mo i Rana (NBR), ikke var liv laga med brukerbetalte tjenester. Riksarkivaren hadde flere år tidligere takket nei til å drive Teleslekt på de samme vilkårene. Jeg var prinsipielt imot brukerbetalte tjenester og mente det heller ikke ville være god butikk, og vi var derfor ikke overrasket da det i 1997 ble klart at prosjektet gikk med store underskudd.

Yngve Nedrebø var den hos oss som først fikk vite om situasjonen i NBR, og som orienterte meg. Jeg skjønte straks at for Kulturdepartementet ville dette være en vanskelig situasjon ettersom det måtte finne dekning for ekstra budsjettmidler om driften skulle fortsette i samme spor, og at det ikke lot seg lett gjøre når det også måtte finne dekning for det ganske store underskuddet som Teleslekt hadde medført.

Prosessen videre hadde to faser. I den første fasen var Yngve Nedrebø sentral og en helt avgjørende støttespiller for meg. Han overbeviste meg om at ved å bygge videre på det grunnlaget som var skapt ved Statsarkivet i Bergen i Egil Øvrebøs tid når det gjaldt databehandlet arkivmateriale, ville vi kunne komme raskt i gang. Vi satset derfor på å bruke Statsarkivet i Bergen som base og operativ motor for et eventuelt prosjekt og å få Jan Oldervoll med på laget fordi han disponerte i praksis over den elektroniske 1801-folketellingen. Med dette som utgangspunkt begynte vi planleggingen samtidig med at jeg orienterte Kulturdepartementet om at Arkivverket kunne være interessert i å overta Teleslekt.

Yngve og Jan gikk dermed i gang med prosjektplanen og 15. oktober var de klar til å presentere skissen til et prosjekt for Riksarkivaren. Det skjedde på mitt kontor i Riksarkivet der også Knut Johannessen og Ivar Fonnes var til stede. Det manglet ikke på kritiske spørsmål og tvil om dette lot seg gjennomføre, men det ble oppnådd enighet om å gå videre med planene, og det ble min oppgave å ta drøftingene med departementet. Jeg holdt også god kontakt med Bjørg Simonsen som ledet NBR, for ikke å ødelegge det gode forholdet mellom institusjonene. For henne var jo dette ikke en hyggelig situasjon.

Gjennom hele den prosessen som gikk forut for departementets klarsignal, og selv om vi ikke var helt sikker på at vi ville lykkes med initiativet, begynte vi de praktiske forberedelsene parallelt med jobbing mot departementet. Helt avgjørende ble løsningen med å legge prosjektet til Statsarkivet i Bergen og benytte de teknologiløsningene som Jan Oldervoll hadde utviklet for den elektroniske 1801-folketellingen.

I drøftinger med departementet tilbød vi oss å overta ansvaret for de ansatte i Teleslekt og i hovedsak organisere prosjektet på nytt som et etatsprosjekt innenfor de budsjettrammene som allerede var lagt for Arkivverket og prosjektet. Dette var ikke et uttrykk for at budsjettene våre var gode, og alle i etaten var ikke glad for det dristige spillet vi gikk inn på. Men jeg var personlig overbevist om at dette var en anledning vi aldri ville få igjen til å skape noe så avgjørende nytt, og at det arkivpolitiske måtte veie mer enn budsjettmessige hensyn.

I Kulturdepartementet var det Sigve Gramstad og Stein Sægrov i Kulturavdelingen vi måtte prøve å overbevise om det fortreffelige i våre planer. Og det var en delikat oppgave all den stund NBR var departementets egen "baby". Men til vår store glede vant vi fort gjenhør i Kulturdepartementet, og der ble det handlet raskt. Alternativet for departementet ville ha vært å presentere problemene ved Teleslektprosjektet for Stortinget og be om ekstramidler i revidert nasjonalbudsjett for 1998. Slikt er aldri populært i Kulturdepartementet, og vi fikk raskt tilbakemelding om at statsråd Lahnstein syntes vårt forslag til løsning var godt. Fra da av gikk alt på skinner.

Departementet tok seg av alt det formelle både vis-à-vis Nasjonalbiblioteket og Stortinget, mens vi kunne konsentrere oss om planleggingen.

Da behandlingen av 1998-budsjett var over, var det formelle på plass og vi kunne satse på å starte Digitalarkivet i løpet av januar 1998. Det ble organisert som et samarbeidsprosjekt mellom Historisk institutt, Universitetet i Bergen, som formelt disponerte over den elektroniske versjonen av 1801-folketellingen, og Statsarkivet i Bergen på vegne av Arkivverket. Prosjektet fikk navnet Digitalarkivet og fikk en tidsramme på tre år. Jan Oldervoll påtok seg inntil videre vederlagsfritt ansvaret for å drifte Digitalarkivet og ble samtidig engasjert av Riksarkivaren for å vedlikeholde og utvikle programvaren og operativsystemet.

Med stor glede tenker jeg tilbake på samarbeidet med Jan Oldervoll og Yngve Nedrebø og den fantastiske entusiasmen og viljen til å satse som preget denne aller første tiden. Jan jobbet dag og natt for å få det hele til å gå rundt og nedla et kolossalt arbeid helt frem til Anette Clausen overtok hovedansvaret for driftingen sommeren 1999. Gjennom henne fikk også Yngve en kjærkommen avlastning og flott medhjelper. Som redaktør og daglig leder av Digitalarkivet og tilrettelegger av filene som etter hvert kom på plass, var Yngves arbeidsinnsats ganske enkelt utrolig.

Ingen av oss ante vel helt hva Digitalarkivet kunne utvikle seg til å bli, men vyene var der og likeledes troen på at dette var viktig både for Arkivverket og for brukerne våre. Men at det skulle bli så vellykket, og at det skulle utvikle de mange tjenestetilbudene som det har gjort, var ikke i mine tanker. Men Yngve var nok i stand til å se lenger frem enn hva jeg gjorde.

Starten den 23. januar ble mer spennende enn godt var. Stedet var Jan Oldervolls kontor på Sydneshaugen, med Yngve, Jan og undertegnede til stede. Mediene var invitert til offisiell åpning, og vi satt lett henslengt på Jans kontorpult og ventet på det store øyeblikket. Da brøt kontorpulten sammen under vekten av personer, datamaskiner og store papirhauger, og det store kaos hersket noen sekunder. Men ingenting

av verdi ble ødelagt, Jan hadde kontroll, telleverket ble aktivisert etter planen med media til stede kl.14.30 og Riksarkivaren kunne erklære Digitalarkivet for åpnet med 1801-folketellingen som grunnstammen i databasen. Allerede første dagen kunne vi registrere titusenvis av søk.

Digitalarkivet etablerte seg raskt som et nettsted med høy trafikk og hadde nesten 90 000 søk som dagsrekord innen årets utgang. Da kulturministeren 25. mars 1998 bestemte at Teleslekt skulle nedlegges ved utgangen av mai 1998, og at Digitalarkivet skulle overta det materialet som var produsert av Telelekt ved nedleggelsen, var grunnlaget lagt for en kraftig vekst i brukertall og brukertjenester i Digitalarkivet. Etter ett års drift hadde man registrert mer enn 10 millioner søk, fem år senere viste telleverket i overkant av 134 millioner.

Parallelt med volumøkningen ble arbeidet med å kvalitetssikre dataene gitt høy prioritet.Prosjektene med korrekturlesing og annet gikk på løpende bånd i Statsarkivet. Her kom også Norges forskningsråd oss til hjelp da det inngikk en treårsavtale med Riksarkivaren for å tilpasse folketellingsmaterialet til HISTFORM-standarden. Det var dette som gjorde det mulig for oss å overta Lars Nygaard fra Teleslekt der han hadde hatt tilsvarende ansvar og arbeidsoppgaver, og vi måtte forplikte oss på å ta dette inn på eget budsjett når treårsperioden var over.

Like spennende som starten var, like imponerende har oppfølgingen og innsatsen vært på Statsarkivet i Bergen og fra miljøene som vi overtok etter Teleslekt på Voss og i Stavanger. Det er disse miljøene som har vært sentrale i arbeidet med folketellingene og som har æren for at Digitalarkivet om noen få år kan legge ut 1910-tellingen. Registreringsarbeidet er allerede unnagjort.

Etter hvert er betydelige bidrag også kommet fra flere av statsarkivene og ikke minst fra Riksarkivet med de store prosjektene av tidligere mikrofilmet materiale. Dette er noe som gleder meg spesielt fordi det viser at Digitalarkivet er blitt nettopp det nettstedet for hele Arkivverket som vi håpet på i starten. I tillegg har de mange samarbeidsprosjektene med miljøer, institusjoner og personer utenfor Arkivverket tilført nettstedet verdifull informasjon og kunnskap til glede for brukerne, samtidig som det har skapt et nasjonalt miljø rundt Digitalarkivet.

Det har ikke manglet på kritikk underveis, og noe har vært berettiget, men til tider har kritikken - både i og utenfor etaten - mot det som har vært gjort, vært noe ute av proporsjoner i forhold til hva Digitalarkivet faktisk representerer av nyskaping, muligheter og resultater. Og det morsomme er, sett fra min side, at selv de dristigste vyene våre i 1997-98 er gjort til skamme. Da Yngve på Etatsledermøtet i Arkivverket våren 1998 trakk opp som perspektiv - til manges tydelige vantro - at Digitalarkivet om noen år ville kunne komme opp i 40 millioner nedlastede sider på årsbasis, når vi nå en slik mengde i løpet av to måneder!

Jeg ønsker redaktøren og Digitalarkivet lykke til med de neste ti årene og gratulerer med jubileet. For meg representerer Digitalarkivet en av de aller største gleder jeg hadde som riksarkivar, og jeg er takknemlig for at jeg fikk være med å realisere det. Takk for gleden, samarbeidet og vyene.

Kristian Strømme:
SAB's utférd til Island

Utenfor Þjóðskjalasafn Íslands. foto Tom Myrvold

Mellom medio og ultimo november pakka vi her i Bergen og Voss handtaskene og fór til Island. Målet med reisa var å få eit innblikk i korleis arkiva vert handsama i den islandske hovudstaden Reykjavik, samt å smaka på norrøn jolemat.

Tilsette ved SAB og registreringseininga på Voss, nokre med ektefellar, reiste i to grupper med eit par timars mellomrom torsdag 22. november.

Fredag 23. november rusla vi frå hotell Arnarhvoll opp til Laugavegur 162, der nasjonalarkivet held til. På islandsk heiter det Þjóðskjalasafn Íslands.

Vel framme vart vi mottekne av fem målsmenn for arkivet. Nasjonalarkivaren, (þjóðskjalavörður) Ólafur Ás-

Professor Jørn Øyrehagen Sunde talar

geirsson, hadde ei kort innleiing før han overlet ordet til arkivar Eiríkur G. Guðmundsson. Han fortalde oss om organisasjon og administrasjon av arkiv på Island. Rekna i hyllemeter er arkivet litt større enn Statsarkivet i Bergen, men langt mindre enn det norske Riksarkivet. Dei har per i dag i overkant av 30000 hyllemeter med arkivalia. I tal tilsette var dei derimot ikkje meir enn om lag 25.

Etter Eirikur Gudmundsson fortalde Kristinn Valdimarsson oss om eit av dei store prosjekta dei arbeider med i dag, Høylandsutgreiinga, som er ei kartlegging av eigedomstilhøve og rettar i Islands høgfjell/allmenningar. Ein detaljert gjennomgang av tingbøker er ein del av prosjektet, og dei nyttar da og høvet til å få dei indeksert.

Vi hadde så ein liten kaffitår før vi blei vist inn i eit nytt rom der Bjørk Ingimundadottir hadde laga ei ad hoc utstilling med ulike arkivalia frå nasjonalarkivet. Her var det tingbøker, kyrkjebøker, panteregister og kartet frå Lidarende for å nemne nokre.

Etter utstillinga fikk vi høyre om den digitale status på Island, og dei tenestene dei har på Internett. Det omfatta ein komplett søkbar katalog for arkivet, folketeljingar for 1703 og 1835, samt eit utval av nettbøker og temabaserte nettutstillingar.

Vi avslutta besøket med ei omvisning på huset der vi fekk sjå kontor, magasin, konservering og ordningsrom.

Fredag kveld samla vi oss så på restaurant Lækjarbrekka der vi fekk eit lammemåltid slik dei sikkert berre kan gjera det på Island.

Laurdag ettermiddag var det tid for meir fagleg påfyll, og det fekk vi i form av eit veldig spennande foredrag av professor i rettshistorie, Jørn Øyrehagen Sunde. Han snakka mellom anna om tingbøkene som ein lite brukt men veldig verdefull historisk kjelde. Sjølv jobba han for tida med tre artiklar, kor den eine handlar om korleis det på 1700-talet var ein klar distinksjon i tydinga av omgreipet »kvinnemenneske, kvinnfolk og kvinne» i rettssystemet, da med utgangspunkt i tingbøkene frå Nordhordland. Alt i alt eit veldig interessant foredrag.

Så snakka Lillian Koehler om HMS på arbeidsplassen. Statsarkivar Yngve Nedrebø avslutta seansen med nokre varme ord om Digitalarkivet, som i disse dagar fyllar 10 år.

Søndag var det avreise for halve gruppa, medan den andre halvdelen reiste på busstur for å sjå på den vakre Gullfoss, den energiske Geysir, og det sagaomspunne Thingvellir. Turen gjekk til tider på spegelblank is, men vi kom oss alle trygt heim til Bergen dagen etter.

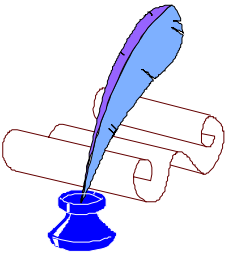

Thingvellir

På Riksarkivet

Leiv Eiriksson

Geysir

ISSN 1501-4436

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen

Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no

Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

Bergensposten utgis av Statsarkivet i Bergen
Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Layout: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen

Tidligere utgitt i denne serien:

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2/2004

1/2005

2/2005

3/2005

1/2006

2/2006

3/2006

1/2007

2/2007

3/2007